

Vazalská samostatnosť

Medzinárodné okolnosti
postavili Slovákov
pred osudovú voľbu

Prečo chce mať u nás slovo raz Nemeck, raz Maďar, raz Čech alebo Rus. Prečo musí byť napríklad Devín v obrannom systéme Nemecka, alebo Karpaty v obrannom systéme Ruska? Prečo musia byť na svete vôbec dajaké obranné systémy? My nechceme ničie a nechceme ani svoju vôľu uplatňovať ani v Berlíne, ani v Moskve, ani inde; my chceme žiť pokojne a bez kolaborácie. Bez kolaborácie... Bože, aké by to bolo krásne! Žiť podľa vlastnej chuti, skromne, podľa plánov Božích a nestarať sa, čo robí Berlín či Moskva. Sme národ nešťastný, pretože sme národ malý. Medzi veľkými svetmi, veľkými národmi a veľkými imperialistami niet ideologickej jednoty, ani politickej, ani hospodárskej; rujú sa medzi sebou neprestajne, a keď daktorý z nich načas ovládne bojisko, zaraz žiada, aby mu tie malé okolo neho lízali labu.

Ivan Klas: Satan proti Bohu

SAMOSTATNÉ SLOVENSKO PRINIESLO NEMECKÉMU FÜHREROVI Adolfovi Hilerovi pád. Ak v čase Mníchovskej dohody na konci septembra 1938 pri obratí Československa o Sudety bol Hitler v zenite svojej moci, tak nasledujúci 14. a 15. marec 1939, keď roztrhol zvyšok republiky na dvojce, vnútil Slovensku samostatnosť a vojensky obsadil Čechy a Moravu, odštartoval jeho pád. Nádej západných mocností, že dokážu vmanévrovať Hitlerovo Nemecko mierovými prostriedkami do evolučných koľají, sa zrútila. Ich odhodlanie nestrpieť viac nijaké ďalšie nemecké porušovanie zákona v Európe muselo viesť pri ďalších Hitlerových výbojoch k vojne. Tragika Slovenska spočívala v tom, že sa ríši Hitlera, ktorý chcel z neho vybudovať vzor svojho „nového poriadku v Európe“, vydalo na milosť a nemilosť a nechalo sa strhnúť do priepasti spolu s rútiacom sa Nemeckom.

Zhruba takto zakončuje jedno zo svojich diel Jörg K. Hoensch. Môžeme pokladať za veľké uznanie, že sa tento vynikajúci nemecký historik venoval vo svojej rozsiahlej tvorbe osobitne Slovensku. Asi ho k tomu viedli vlastné korene, pretože sa narodil na Morave a jeho otec pochádzal zo slovenského Spiša. Po druhej svetovej vojne celú rodinu násilne vysťahovali do Nemecka, ale mladý Hoensch na niekdajšiu domovinu svojich predkov nezanevrel. K Slovensku a jeho samostatnému štátu v rokoch 1939 až 1945 sa vyjadroval vzácné objektívne, dôsledne používajúc všetky dostupné nemecké, slovenské a české pramene. Vo svojich záveroch uznal, že v marci 1939 nemali slovenskí politici na výber medzi dobrou a zlou možnosťou, a pod tlakom Nemecka sa mohli iba prikloniť k lepšej zo zlých volieb. Medzinárodná situácia im vtedy viac neponúkala.

Existencia prvej Slovenskej republiky je tesne spätá s európskymi a svetovými udalosťami tých čias. Jej vznik, trvanie i zánik určovali veľmoci zo západu alebo z východu. Tak ako Nemecko stálo pri jej zrode, Sovietsky zväz pri jej zániku. Nič nemení na veci skutočnosť, že slovenská spoločnosť bola v rokoch 1943 a 1944 vnútorne v takom stave, že návrat k centralistickému československému systému si už nevedela predstaviť. Dostatočne vypovedateľným svedectvom je názor Gustáva Husáka, ústredného predstaviteľa komunistickej strany, teda najkonsolidovanejšej odbojovej skupiny, ktorá vystupovala proti režimu Jozefa Tisa. V správe o stave Slovenska, ktorú vyhotovil v polovici roka 1944 pre potreby koordinovania pripravovaného ozbrojeného povstania s frontovým postupom Červenej armády a poslal ju do Moskvy, sa píše, že samostatný slovenský štát treba ponechať a zmeniť sa má iba jeho režim.¹

Spoločnosť na Slovensku mohla zmeny ovplyvňovať len málo. Jej dôležitosť pre skutočný vývoj stúpala iba v hraničných alebo kolíznych situáciách. Tak to bolo pri vzniku prvej Slovenskej republiky, keď v roku 1939 Hitler využil

postoj niektorých slovenských politikov volajúcich po rýchlych osamostatnení. S ich pomocou vo svojich svetovládnych cieľoch úspešne rozbil Česko-Slovensko a dostal obe časti pod nemecký vplyv. Presne rovnaký scenár, ale s opačným koncom nastal v roku 1944, keď exilová vláda Edvarda Beneša, prehliadnuc skutočnú taktiku Jozefa Stalina, sledujúcu iba vojenské ovládnutie Česka a Slovenska, využila časť politického vedenia Slovenského národného povstania a namiesto zvažovanej výmeny režimu v existujúcom štáte podnietila povstalcov bojovať za zánik štátu a obnovenie Československa.

Či už Slováci a Česi žili v spoločnom štáte, alebo osve, v záujme zachovania vlastných národných záujmov sa museli vedieť obratne správať v politike určovanej veľmocami. Raz sa to darilo, inokedy nie. Z tohto pohľadu bolo pre nich požehnaním, keď do prvej svetovej vojny vstúpili Spojené štáty americké a z novej pozície v jej závere ústami svojho prezidenta Woodrowa Wilsona priznali národom právo na sebaurčenie. Na základe tohto veľmocenského postoja mohla vzniknúť Československá republika. Z vďačnosti sa Bratislava po vzniku Československa na čas volala Wilsonovo mesto. O dve desiatky rokov neskôr, cez druhú svetovú vojnu, vznikla z vôle USA a Veľkej Británie Atlantická charta, ku ktorej sa neskôr pridala Sovietsky zväz. Tá síce potvrdila právo národov na sebaurčenie, ale to ostalo iba na papieri, pretože neskôr sa išlo cestou budovania mocenských sfér vplyvu, čo predznamenovalo začiatok studenej vojny. Uvedomujúc si nebezpečenstvo vznikajúcich sfér vplyvu, prinášajúcich sovietsky diktát do strednej Európy, poslal krátko pred svojou smrťou v roku 1944 exilový politik Milan Hodža ministerstvu zahraničných vecí USA memorandum s názvom *Európa na križovatke ciest*. V ňom apeluje na svetovú mocnosť, aby postupovala cestou Atlantického charty a nie budovaním blokov. Pre svoj národ videl Hodža priestor v novej federácii.²

Druhá svetová vojna problémy Európy a sveta nevyriešila. Tak ako prvá svetová vojna priniesla dve nové ideológie fašizmus a boľševizmus, druhá nepriateľské blokové usporiadanie sveta. V medzivojnovom období sa Československo ocitlo medzi fašistickou a boľševickou mocnosťou, cez druhú svetovú vojnu ho opanovala tá prvá a po vojne tá druhá. Takéto dynamické prostredie určovalo život stredoeurópskych národov vrátane Slovákov.

Samostatné Slovensko vzniklo z cudzej vôle

Niektorí pozorovatelia sa prikláňajú k názoru, že druhá svetová vojna bola vlastne pokračovaním neskončenej prvej svetovej vojny. K takýmto tvrdeniam ich vedie presvedčenie, že obe vojny sledovali rovnaký cieľ, ktorým bolo zo strany silných štátov prerozdelenie moci v Európe. Alebo inak: tam, kde sa skončila prvá svetová vojna, začala sa druhá, lebo jasného ví-

faza v roku 1918 nebolo. Ruský exilový autor Viktor Suvorov vidí rozdiel medzi dvoma hroznými vojnami v tom, že do druhej vstúpil Sovietsky zväz s dovedy nevídanými ambíciami – chcel vyvolať celosvetovú socialistickú revolúciu a zjednotiť svet pod rozšíreným Zväzom sovietskych socialistických republík.³ Podľa marxistického učenia sa mala celým svetom naozaj prevaliť socialistická revolúcia s nastolením vlády proletariátu. V Sovietskom zväze, ktorý sa riadil Marxovým učením, Stalin uvažoval o tom, že on je povoláný túto celosvetovú revolúciu vyvolať. Či mal až takéto vysoké ciele, nevedno, ale koniec vojny ukázal, že jeho ambície sa viazali na Európu alebo aspoň jej rozhodujúcu časť.

Do druhej svetovej vojny bol okrem Južnej Ameriky zapletený celý svet. Ťažisko pre Spojené štáty a Japonsko bolo v Tichomorí, pre Európu vo východnej časti kontinentu. Áno, tvrdé boje boli medzi Nemeckom a Veľkou Britániou, no nedajú sa porovnať s tým, čo sa odohrávalo na východ od pôvodných nemeckých hraníc. Britský historik Norman Davies na viacerých príkladoch ukazuje, že práve tu bola vojna najintenzívnejšia. Dokazuje to objemom použitej výzbroje, počtom mŕtvych, najväčšími bitkami. Tie boli na území Sovietskeho zväzu, radia sa k nim napríklad aj bitka o Budapešť na prelome rokov 1944 a 1945 či násilné obsadenie Poľska v roku 1939. Najviac mŕtvych z radov vojakov mal jednoznačne Sovietsky zväz nasledovaný Nemeckom, na ďalších miestach však neboli Briti, Francúzi alebo Američania, ako by niekto očakával, ale Rumuni, Juhoslovania a Taliani. Z toho vyplýva, že vojna sa sústreďovala na boje medzi Nemeckom a sovietskym Ruskom a napokon kulminovala v oblasti medzi nimi.

Davies upozorňuje na ďalší fakt. Ťažko niekomu prisúdiť, že viedol vojnu spravodlivú. Za rovnaký zločin považuje zrovnanie Varšavy so zemou zo strany Nemcov ako spojenecké zbombardovanie Drážďan. Druhá svetová vojna nebola medzi dobrom a zlom, bola hlavne bojom dvoch totalitárnych diktatúr: nemeckej a sovietskej. Napokon vyhrali západné demokracie a totalitárny Sovietsky zväz, s ktorým sa účelovo spojili a nechali zúriť boje na jeho území. Preto sa mohlo stať, že v Norimbergu po vojne súdili iba nemeckých vojnových zločincov, hoci na lavici obžalovaných mali byť rovnako zločinci zo Sovietskeho zväzu. Najväčší koncentračný tábor v Európe nebol v Osvienčime alebo na nemeckom území, bol ním gulag vo Vorkute pred Uralom. Smutné je, že jeden z hlavných norimberských sudcov bol sudca zo stalinistických procesov v Sovietskom zväze. Súdili sa likvidátori Židov zo strany Nemcov, ale nebrali sa na zodpovednosť likvidátori zo strany Rusov, kde rovnako odsudzovali a odstraňovali Židov.

Ak sa pozrieme na hodnotenie druhej svetovej vojny očami Daviesa, ľahšie nám bude vžiť sa do situácie, ktorá panovala v predvojnovom

Československu a potom na Slovensku pred vojnou i počas nej. Malé stredo-európske štáty sa v druhej polovici 30. rokov 20. storočia ocitli medzi dvoma mlynskými kameňmi. Keď sa v Nemecku dostal k moci nacizmus a krajina začala vojensky silnieť, západné mocnosti sa snažili orientovať jej rozpínavosť smerom na východ, kde sa nachádzal ideologicky ešte nebezpečnejší súper, Sovietsky zväz. Ideálne pre Západ by bolo, keby Hitler sovietsky režim zlikvidoval a zároveň sa pritom oslabil tak, aby nerobil konkurenciu Veľkej Británii či Francúzsku. Z druhej strany sa na Európu dívala krajina, ktorá mala zámer exportovať svoj systém na západ, a tiež s nádejou hľadela na to, že sa tam medzi sebou pobijú a oni potom nastúpia s boľševickou revolúciou ako víťazi.⁴ A aby to nebolo málo, na juhu sa objavil ďalší štát chystajúci sa obnoviť antickú Rímsku ríšu v Stredomorí. Taliansko Benita Mussoliniho sa spojilo s Maďarskom a Rakúskom cez Rímsky protokol, čím pomohlo Maďarsku vyvážiť obkľučujúce spojenectvo Malej dohody Československa, Rumunska a Juhoslávie. Priestor v strednej Európe sa do slova pasoval na bojisko stretu záujmov a atmosféra čoraz viac hustla.

V komplikovanej medzinárodnej situácii najsilnejšia slovenská politická strana stále sledovala svoj cieľ dosiahnuť autonómne postavenie. Rok 1938 si Hlinkova strana stanovila ako kľúčový rok na presadenie svojich požiadaviek, lebo cítila čoraz silnejšiu podporu obyvateľstva. Nemecký historik Hoensch odhadol, že vtedy už sympatizovala s autonomistami a ich programom väčšina Slovákov. Na medzinárodnej scéne priniesol rok 1938 už v marci vážnu udalosť, keď Nemecko obsadilo Rakúsko. Zovretím Československa stúpali požiadavky nemeckej menšiny, čo intenzívne zamestnávalo vládu Milana Hodžu novými úlohami. Na jednej strane to pre autonomistov mohlo byť výhodou, lebo v opozícii s národným programom neboli voči vláde jediní. Významnejšiu spoluprácu s českými Nemcami však nerozvinuli. Išlo skôr o ojedinelé kontakty, hoci historickú skúsenosť už mali z rokov 1927 až 1929, keď spolu sedeli v jednej vláde. Ľudáci si uvedomovali, že spolupráca s nemeckými separatistami im môže uškodiť. Na druhej strane im bola domáca nemecká aktivita nevýhodou. Prezident Edvard Beneš i vláda vnímali ich snahy rovnako ako požiadavky menšín, pričom Slováci sa pokladali za rovnaký štátotvorný národ ako Česi, i keď počtom ich bolo menej ako československých Nemcov. To bol kritický bod, keď sa viacerí predstavitelia Hlinkovej strany začali na svoj štát dívať cudzími očami, veď na nich v Československu hľadali iba ako na menšinu.

Rok 1938 si Hlinkova strana stanovila ako kľúčový rok na presadenie svojich požiadaviek.

Po presadení Hitlerových požiadaviek prostredníctvom medzinárodnej dohody v Mníchove prišlo ďalšie posilnenie postavenia Nemecka. Pre Slovensko bolo dôležitejšie druhé kolo mníchovských rokovaní – vyrovnanie územných požiadaviek Maďarska. Za Maďarskom stálo silné spojenecké Taliansko. Autonómna slovenská vláda, ktorú v októbri 1938 poverila pražská vláda rokovať o nových hraniciach, mala mizivé diplomatické skúsenosti a takmer nulové zahraničné krytie. Navyše išlo o oblasti pre Čechov vzdialenejšie a menej citlivé ako Sudety, preto im ešte pred Mníchovskou dohodou prisudzovala vláda i prezident Edvard Beneš menšiu váhu. Neskorší poslanec Snemu Slovenskej republiky Konštantín Čulen píše, že Beneš vyšiel v septembri 1938 Maďarom v ústrety, prisľúbil im konkrétne slovenské územie. Ešte pred odovzdaním „v týchto krajoch bude môcť maďarská polícia robiť poriadkovú službu“ a budú „navěky ich majetkom“. Maďari tento návrh vítali a s veľkým aparátom sa chystali na rokovanie.⁵ Delegácie sa napokon v Komárne nedohodli, a tak nasledovala medzinárodná arbitráž, ktorá Maďarsku vyhovovala, lebo sa cítilo silnejšie.

Vtedy sa objavil zlomový moment pre slovenskú reprezentáciu, ktorá už voči zahraničiu vystupovala ako oficiálny reprezentant. Najst partnera, ktorý by podporil ich požiadavky v spore s Maďarskom, bolo takmer nemožné. Azda jediný, ktorý sa črtal ešte prezidentovi Benešovi pri sporoch s Nemeckom, keď ho nepodržali spojenci Veľká Británia a Francúzsko, bol Sovietsky zväz. V roku 1935 s ním uzavrelo Československo spojeneckú zmluvu, čo však slovenskí ľudáci ostro kritizovali, lebo to považovali za zmenu zahraničnopolitickej orientácie na krajinu s nepriateľským boľševickým režimom. Napokon sovietsku nerealizovateľnú ponuku na vojenskú ochranu československých záujmov Beneš nevyužil. Ako neskôr napísal, obával sa, že pomoc by bola nedostatočná, podobne ako v občianskej vojne v Španielsku v roku 1936.⁶ Po odstúpení Sudiet a po vyprázdnení pozícií zo strany západných veľmocí už v stredoeurópskom priestore naplno kraľovalo agresívne Nemecko. Čiastočný vplyv malo Taliansko. Obracať sa na Taliansko však nemalo zmysel, lebo to bolo spojencom Maďarska, preto slovenskí politici hľadali pomoc v Nemecku. Tak prišli takmer okamžite po komárňanských rokovaniach prvé oficiálne kontakty slovenskej vlády s Nemeckom. Okrem žiadanej podpory v územných sporoch s Maďarskom spustila slovenská reprezentácia hospodárske rokovania, pretože autonómna vláda sa nachádzala v ťažkostiach. Pre Nemecko to bola vítaná situácia, lebo podobným spôsobom mu nadviechali aj Maďari. Pre Slovákov to bol zlom, ktorým sa dostali do silného objatia Nemecka, a už sa z neho nevymotali až do roku 1945.

Začiatkom novembra na arbitrážnych rokovaniach v nemeckej Viedni Maďari zvíťazili, i keď Nemci Slovákov upokojovali, že mohli dopadnúť ešte

horšie. Že mohli prísť o Bratislavu, Nitru, nielen o Košice či Levice. Slovensko stratilo 854-tisíc obyvateľov a vyše 10 400 štvorcových kilometrov územia, pričom išlo o najúrodnejšie oblasti. Maďari chceli svojho severného suseda vyhladovať a prinútiť ho tak požiadať o pripojenie k Budapešti. Ich konečným cieľom bolo obsadiť celé Slovensko v hraniciach nedávneho Uhorska. Rokovanie o území bolo potupné a ministri zahraničných vecí Nemecka a Talianska Joachim Ribbentrop a Gian Ciano, mimochodom Mussoliniho zať, čiarali v hádke po mape tak dlho, až otupené ceruzy rozšírili hranice na niekoľko kilometrov.⁷ Česko-slovenská delegácia zastúpená najmä Slovákmi stála potupne za dverami, podobne ako v septembri v Mníchove, a čakala na verdikt. Historik Michael Bloch hodnotí, že „vďaka Cianovmu úsiliu dopadla Viedenská arbitráž ako určité víťazstvo Maďarov, ktorí získali väčšinu oblastí, kde sa hovorilo po maďarsky, ale tiež územia, kde bola síce slovanská väčšina, no s historickými maďarskými mestami“. Malé územia na severe Slovenska si uchmatlo Poľsko, išlo o 226 štvorcových kilometrov so štyrmi tisícmi obyvateľov. Petržalku a Devín za Dunajom obsadilo Nemecko.

To bol potupný verdikt, najmä pre 270-tisíc Slovákov, ktorí sa razom stali obyvateľmi Maďarska. Tí, čo ostali doma, sa ocitli na oklieštenom území, ktoré len nedávno získalo autonómiu. Okrem najlepšej ornej pôdy a obyvateľov prišlo Slovensko o dopravné komunikácie, mnohé nové pohraničné oblasti ostali bez spojenia. To bol tiež prejav taktiky Maďarska, ktoré si chcelo oklieštené Slovensko pripútať k sebe. Pre Slovensko verdikt znamenal oddialenie plánov na osamostatnenie, o ktorých sa v tom čase už otvorene diskutovalo. Uvážliví politici a ekonómi vedeli, že v takomto stave samostatná existencia neprichádza do úvahy. Viedenská arbitráž tak paradoxne priniesla väčšie pripútanie k Prahe, ktorá neochotne pri vlastných veľkých problémoch musela Slovensku pomáhať, čo vyvolávalo ďalšie napätia. Viackrát rekonštruovaná autonómna vláda sa za päť mesiacov existencie zaoberala hlavne ekonomickými otázkami. Po strate južných území stratila kredit v Prahe i pred vlastnými obyvateľmi. Historik Hoensch si myslí, že prestíž Tisa vtedy upadla, lebo „nedokázal naplniť vysoké očakávania, ktoré jeho krajanovia vložili do autonómie“. Na dôležité pozície nedorástli ani Tisovi kolegovia. Toto sklamanie medzi bežnými občanmi muselo byť pre autonómnych vládných politikov ľudsky ťaživé a polarizovalo ich postoje v snahe zachovať si za každú cenu tvár a postavenie. Posilnila sa rola radikálov, ktorí za akúkoľvek cenu smerovali krajinu k samostatnosti, keď sa už takáto príležitosť naskytila. Ale rovnako sa črtal menej pravdepodobný scenár, že k moci sa dostanú politici, ktorí pokorne povedú Slovensko späť k centralizovanému československému štátu, kde krajinu čaká lepšie zahraničnopolitické postavenie a výhodnejšie ekonomické podmienky.

Naplnil sa prvý scenár. Prišlo osamostatnenie. Vznik samostatného štátneho útvaru s názvom Slovenský štát v marci 1939 bol jednoznačným dôsledkom vtedajšieho medzinárodného vývoja a prejavom hrubého nátlaku Hitlera, ktorý sa v pláne *Fall Grün* rozhodol zničiť Rest-Tschechei, teda zvyšok Československa, ako ho pohrdlivo nazýval. Snaha niekoľkých ľudských radikálov volajúcich po samostatnom Slovensku pod ochranou Nemecka, a to hlavne Vojtecha Tuku, Ferdinanda Ďurčanského a Alexandra Macha, mu v tom len pomohla. Obratné poľahovanie nitiek z Berlína, keď Nemci vyzývali pražskú vládu na udržiavanie disciplíny na Slovensku a zasa Bratislavu, aby sa vzpierala Čechom, dospelo do situácie, keď prezident Emil Hácha pod tlakom generálov 10. marca 1939 odvolal autonómnu vládu Jozefa Tisa, nechal Slovensko vojensky obsadiť a uväzniť niekoľko stoviek slovenských politikov a činiteľov vrátane ústavných. Nová vláda Karola Sidora čelila tlaku z niekoľkých strán. Hoci Sidor dosiahol niektoré svoje požiadavky, napríklad prepustenie väzňov, stiahnutie vojska či menovanie slovenských veliteľov v armáde na Slovensku, musel byť za to podriadený Prahe. Nemci hneď spočiatku začali naňho vyvíjať silný tlak, aby sa Slovensko osamostatnilo. A boli tu ešte domáci Nemci, ktorí by sa najradšej videli v Hitlerovom náručí. Vtedajší pracovník ministerstva hospodárstva Ján Balko v tých dňoch pozoroval, ako sa bratislavskí Nemci schádzali pri Dunaji a kričali na druhú stranu do nemeckej Petržalky: „Führer, zober si nás, aj my sme tvoji!“⁸ V Bratislave začali vybuchovať bomby, jedna z nich explodovala neďaleko jezuitskeho kláštora, kde pri úradovaní v hlavnom meste býval ubytovaný Tiso. Druhú našli nevybuchnutú v záhrade domu, kde žil Sidor.

Hitlerovi sa dokonale podarilo vyvolať na Slovensku ruch až chaos. Pražský vojenský zásah, zatýkanie, výnimočný stav, potom streľba a výbuchy, obavy z odvetných násilností radikálov a Hlinkovej gardy, útek ľudí na vidiek a do Česka spôsobili v Bratislave napätú situáciu, ktorá priamo vplývala na vládnych politikov. Kolovali reči, že Hitlerove vojská vyhovejú Nemcom od Dunaja, obsadia Bratislavu a potom celé Slovensko. V takejto situácii Sidor necúvol – azda zo vzdoru, ako neskôr povedal. A tak Nemci, hroziac obsadením Slovenska maďarskými vojskami, presvedčili Tisa, ktorý odcestoval do Berlína priamo k Hitlerovi, aby po návrate 14. marca 1939 vyzval snem, nech vyhlási samostatný štát.

Napasovanie rozdelenia Česko-Slovenska na polovicu marca zrejme nebola náhoda. Hitler musel mať analýzu, v ktorej zohľadňoval medzinárodné súvislosti. Agresívnosť Maďarska mala spieť k najvyššej vybičovanosti práve k 15. marcu, keď táto krajina oslavovala Národný deň, deň vzniku moderného veľkého Uhorska. Išlo o pripomenutie si spustenia revolúcie z roku 1848, keď Maďari povstali proti rakúskej Viedni. Hoci boli vtedy porazení,

aj vďaka tejto revolúcii si o dve desaťročia neskôr vydobyli federatívne postavenie v monarchii. Slováci sa v tejto revolúcii postavili na stranu Viedne, čím si Maďarov silno znepriatelili. Otvoril túto 90 rokov starú ranu a využít ju na obsadenie Slovenska nebol žiaden kumšt. Slováci si to uvedomovali, veď ešte pred 20 rokmi to bol rovnako im nanútený uhorský sviatok. Ťažil z toho asi aj Hitler a pri rokovaní s Tisom to musela byť pre neho silná psychologická zbraň.

Tlak Nemcov neustal ani potom, skôr sa ešte zvýšil. Hitler, využívajúc argument, že Slovensko sa osamostatnilo, obsadil Čechy a Moravu a vyhlásil nad nimi protektorát. Prvé malé víťazstvo Tisa, staronového predsedu vlády, ale teraz už samostatného Slovenska, bolo, keď dokázal presvedčiť Nemcov, aby vojská nepostupovali z Rakúska na Moravu cez Bratislavu, lebo hrozilo, že ju obsadia.⁹ Nepodarila sa však iná vec. Nemecké vojská zaplavujúce Moravu od západu sa nezastavili na slovensko-českej hranici, ale prenikli až na Považie. A nielen to. Ako píše historik Martin Lacko, na obsadenom území až po riekú Váh nastalo rabovanie a odvliekanie vojenského majetku. Nemci sa tu správali ako v protektoráte, teda ako v kolónii.¹⁰ Neskôr Nemci po rokovaníach s protestujúcou bratislavskou vládou priznali Slovensku územie až po moravské hranice, ostal tu však platiť osobitný vojenský režim takzvanej ochrannej zóny.

Napriek ubezpečovaniu, že Slovensko bude pod ochranným štítom Nemecka, a navyše po uzavretí ponižujúcej zmluvy medzi týmito štátmi, si dovolilo Maďarsko po obsadení Podkarpatskej Rusi napadnúť Slovensko z východu, teda cez hranicu, ktorej sa Viedenská arbitráž netýkala. V dejinách sa útok a jeho odrazenie označuje ako Malá vojna. Naozaj nebola veľká rozsahom a skončila sa po štyroch dňoch prímerím, ale mala dva dôležité negatívne dôsledky. Prvým bolo, že Slovensko prišlo v prospech Maďarska o ďalšie územie s rozlohou 1 700 štvorcových kilometrov s vyše 40-tisíc obyvateľmi.¹¹ Druhým, ešte vážnejším dôsledkom bolo potvrdenie nespoľahlivosti Nemecka ako garanta nezávislosti Slovenska a jeho územnej celistvosti.

Po Malej vojne bolo Slovensko z hľadiska zachovaného územia v úbohom stave. V niekoľkých etapách stratilo vyše 12-tisíc štvorcových kilometrov územia, teda jednu štvrtinu, a vyše 900-tisíc obyvateľov, z čoho tretina boli Slováci. Oklieštené bolo zo všetkých svetových strán, z juhu a východu Maďarskom, zo severu Poľskom a zo západu Nemeckom. To sa odohralo v priebehu piatich mesiacov a všetko so súhlasom alebo priamo na pokyn Nemecka. Na pravom brehu rieky Váh bola nemecká ochranná zóna, čo nebolo nič iné ako územie v polookupovanom stave. Nepríjemná bilancia hneď na začiatku samostatnosti. Svedčí o tom, že Nemecko používalo Slovensko ako trhací kalendár. A to nebolo všetko.

Historik Hoensch tvrdí, že ponechať Slovensko ako samostatné sa Hitler definitívne rozhodol až v júni 1939, teda tri mesiace po jeho vzniku. Z hľadiska medzinárodných zvyklostí dokonca možno povedať, že Slovensko uznal ako štát až koncom júla 1939, keď sa nemecký konzulát v Bratislave zmenil na vyslanectvo. V predvečer obsadenia Čiech a Moravy česko-slovenskému prezidentovi Emilovi Háchovi tvrdil, že mu je osud Slovenska celkom ľahostajný. Nebol, lebo územie nového štátu či jeho časti používal ako vábido pre Poľsko a ponúkal mu ho ako územnú kompenzáciu za ústupky v oblasti Gdanska. Až keď sa rozhodol, že Poľsko vojensky napadne, vzdal sa týchto plánov. Vôbec mu neprekážalo, že Slovensko má s Nemeckom podpísanú medzinárodnú dohodu. Situácia Slovenska sa mohla v priebehu mesiacov marec až jún 1939 osudovo zmeniť. Z krajiny mohli byť odstrihnuté ďalšie územia, alebo celá mohla padnúť do nemeckých, poľských a maďarských rúk. Rozhodujúce slovo mal Hitler.

Úplná politická podriadenosť Nemecku

Adolf Hitler prevzal ochranu Slovenského štátu, čo bol jeho oficiálny názov až do prijatia ústavy v júli 1939, keď sa zmenil na Slovenskú republiku, deň po jeho vzniku. Urobil tak na žiadosť predsedu vlády Tiso, ktorý mu na berlínskych rokovaníach pod tlakom prisľúbil poslať z čerstvo samostatnej Bratislavy telegram s touto žiadosťou. Hitler telegraficky 16. marca 1939 potvrdil prebratie ochrany nad Slovenskom, čím vlastne nový štát uznal. Tiso si bol dobre vedomý, že po neblahých dosahoch Viedenskej arbitráže, splnení poľských územných požiadaviek a strate dvoch okresov na východe bude musieť občanom vysvetľovať ďalšiu nepríjemnosť – podpísanie ponižujúcej ochrannej zmluvy. So vstupom nemeckých vojsk na Slovensko Tiso nepočítal, to bola pre neho ďalšia krutá nepríjemnosť. Ako sme už spomenuli, hneď 15. marca pohrozil Nemcom demisiou, keď sa vojsko chystalo z Petržalky pochodovať do Bratislavy. A urobil dobre, pretože pozícia Bratislavy ako hlavného slovenského mesta nebola vôbec istá.¹² Menej sa darilo na sever od Bratislavy. Za bezočivým nemeckým obsadením Považia na pravom brehu rieky Váh sa skrýval trest za nesplnený sľub, ktorý dal Tiso Hitlerovi 13. marca na berlínskych rokovaníach, že hneď po vyhlásení samostatnosti požiadá Nemecko o ochranu. Pre Hitlera boli tieto medzinárodné súvislosti dôležité, lebo osamostatnením Slovenska, jeho utiahnutím sa pod nemeckú ochranu a zároveň podvoľením sa Čechov a Moravanov nemeckému protektorátu chcel západné mocnosti presvedčiť, že neporušil Mníchovskú dohodu. Jednodňové Tisovo zaváhanie znamenalo okamžite tvrdý postup.

Tiso sa spolu s ďalšími členmi vlády vybral v priebehu štyroch dní za Hitlerom druhý raz, tentoraz do Viedne, kde sa pred piatimi mesiacmi roz-

hodlo o odkrojení južných území v prospech Maďarska, pričom on bol vykázaný za dvere rokovacej miestnosti. Teraz Tiso nemienil iba poslušne čakať na verdikt a povzbudený nedávnym úspešným odporom nevpuštil Nemcov do Bratislavy, stavil všetko na jednu kartu. Situáciu opisuje historik Milan Ďurica. Keď sa Tiso stretol s Hitlerom a jeho generáli rozprestrelí na stôl mapu, kde bolo naznačené, že Nemecko si chce ponechať obsadené takmer celé Považie, Tiso otvorene vyhlásil: „Slovensko už nedávno stratilo toľko územia, že žiaden slovenský politik nemôže viac odsúhlasiť stratu ani piade slovenskej zeme. Odpusťte, ale ja o tom nemôžem ani diskutovať. Musím sa porúčať.“ A bral sa na odchod. Prítomný bývalý rakúsky generál, vtedy už Hitlerov blízky spolupracovník, neskôr spomínal: „Pri týchto slovách toho farára nám prítomným zamrzlo v žilách, či niektorému z nás Hitler nerozkáže, aby ho na mieste zlikvidoval.“ Stal sa však opak, Hitler vyskočil zo stoličky, dobehol Tisa, položil mu ruku na plece a povedal, že chápe Tisovu situáciu. Išlo iba o požiadavky generálov, on garantuje samostatnosť a historické hranice Slovenska a bude nad ním držať „ochrannú ruku“. Tiso si jeho slová proklamatívne zapísal do vreckového denníka.¹³

Hitler si vtedy asi v jedinom okamihu uvedomil, že zničenie štvordňového samostatného Slovenska by sa mu neoplatilo. Alebo jednoducho ocenil odvahu protivníka a samoľúbo mu ponúkol ústupok, len pre svoje vlastné uspokojenie. To sa už nedozvieme. Na Tisa muselo mať Hitlerovo gesto veľký účinok. Ako obratný politik pochopil, že v budúcnosti bude musieť Hitlerovi ako platený sparingpartner mužne vzdorovať, kým sa dá, a až potom s uznaním prevahy protivníka cúvnuť, lebo iba tak niečo dosiahne. Toto bolo mottom jeho budúcej zahraničnej politiky. Tiso zároveň potvrdil svoju povahovú črtu, ktorou neskôr v mnohom určil dianie na Slovensku – odovzdanie sa vyššej moci v hraničných situáciách. Keď tak rázne vystúpil proti najmocnejšiemu mužovi Európy, musel si byť vedomý následkov Hitlerovho prípadného odmietavého postoja. Bol by znamenal tragédiu pre neho osobne i pre okyptené samostatné Slovensko. Führer by neváhal zneškodniť akýkoľvek odpor a Rest-Slowakei obsadiť či rozkúskovať, lebo západné veľmoci i Sovietsky zväz mu už na to dali voľnú ruku. Tiso vlastne neriskoval, rozhodnutie posunul vyššie, spoľahol sa na Božiu vôľu a tá mu v tej chvíli bola naklonená. Hitler v budúcnosti nedal na Tisa dopustiť, hoci sa potvrdilo, že ho musel obhajovať pred vlastnými ľuďmi. Imrich Karvaš, guvernér Slovenskej národnej banky, ktorého v roku 1944 zatklo a vypočúvalo gestapo, pri výsluchoch nadobudol dojem, že nešlo oňho. Ich pravým účelom bolo „zozbierať, poprípade doplniť materiál proti Dr. Tisovi, ktorého síce podporoval Hitler, ale gestapo nemalo k nemu žiadnu dôveru“. Tisa označova-

li za „nespoľahlivého jezuitského farizeja“, pričom používali výraz „Pfaffe“ (kňaz, popo), čo malo pejoratívny význam.

Výsledkom viedenských rokovaní bol kompromis týkajúci sa Karpát, kde Slovensko ťahalo za oveľa kratší koniec. V oblasti na západe vytýčenej západnou hranicou Slovenska a na východe líniou východného okraja Malých Karpát, Bielych Karpát a Javorníkov si mohli Nemci zriaďovať vojenské základne a udržiavať ich obsadené v sile, ktorú považovali za nevyhnutnú. Slovenská vláda poskytovala Nemcom pozemky a ďalšie potrebné zariadenia, povolila tu ich bezcolné zásobovanie. V zóne sa uplatňovali práva vojenskej nemeckej správy a Nemci podliehali nemeckej súdnej právomoci. Legalizovaním zabratia slovenských zariadení a výzbroje z tejto oblasti Hitler sťažil vybudovanie slovenskej armády. Dohoda, alebo skôr diktát o tejto nemeckej ochrannej zóne na slovenskom území bol jedným z bodov ochrannej zmluvy medzi Nemeckou ríšou a Slovenskom, ktorú najskôr po viedenskom rokovaní podpísali Slováci a Nemci ju parafovali až s oneskorením niekoľkých dní. V ďalších bodoch Nemci prebrali „ochranu politickej nezávislosti slovenského štátu a jeho územia“. Slováci sa zasa zaviazali viesť svoju zahraničnú politiku v úzkej zhode s politikou nemeckej vlády.

Slováci sa zaviazali viesť svoju zahraničnú politiku v úzkej zhode s politikou nemeckej vlády.

denskom rokovaní podpísali Slováci a Nemci ju parafovali až s oneskorením niekoľkých dní. V ďalších bodoch Nemci prebrali „ochranu politickej nezávislosti slovenského štátu a jeho územia“. Slováci sa zasa zaviazali viesť svoju zahraničnú politiku zhodne s politikou nemeckej vlády a organizácia slovenskej armády mala byť podľa nemeckého vzoru. Hlavným úmyslom Nemcov v zahraničnej a vojenskej oblasti bolo strategicky chrániť svoje územie pred útokom z východu. Historik Hoensch upozorňuje najmä na to, že slovenská vláda mala v zmysle zmluvy povinnosť „budovať vlastné vojenské zložky v úzkej súčinnosti s nemeckým wehrmachtom“. Navyše musela byť pripravená „svoju zahraničnú politiku viesť neustále v súčinnosti s nemeckou vládou“. Teda oba najdôležitejšie prvky suverenity – obrana a zahraničná politika – mali byť počas nezvyčajne dlhého 25-ročného trvania zmluvy podriadené kontrole ríše.

Hoensch tvrdí, že vďaka tejto zmluve bolo Slovensko postavené na úroveň Protektorátu Čechy a Morava, i keď tu boli niektoré rozdiely. Išlo najmä o to, že protektorát sa mal postupne stať súčasťou Nemeckej ríše, kým „suverénne Slovensko“ slúžilo Hitlerovi spočiatku ako skúšobný objekt na jeho experimenty na „nový poriadok v Európe“ a „po skončení svojich vojnových úloh plánoval Hitler previesť slovenský štát ako autonómnu súčasť budúcej Podunajskej federácie pod priamy vplyv Maďarska alebo nepriamu závislosť od Nemeckej ríše“. Čo si myslí nemecký historik o konaní neskúsených slovenských politikov? Dúfali, že ochrannou zmluvou predišli všetkým ohrozeniam samostatnosti, a za svoj ústupok očakávali od Hitlera dodržanie

zmluvy. Hoci sa im nepodarilo „dokázať národné právo na existenciu a životaschopnosť slovenského štátu“, napriek tomu sa ťažko vybojované vedomie samobytnosti v takomto štáte „nielen zachovalo, ale dokonca zosilnelo“. V tom podľa Hoenscha spočíva „meradlo na hodnotenie slovenských dejín medzi rokmi 1939 a 1945“.

Akýmsi dozorcom pri vykonávaní nemeckých príkazov na Slovensku na nižšej úrovni bola nemecká menšina, ktorá získala výnimočnú pozíciu. Okrem toho, že mala silné postavenie pri slovenskej vláde, Berlín ju priamo finančne podporoval. Šéf nemeckej menšiny Franz Karmasin dostával po vzniku prvej Slovenskej republiky mesačne 30-tisíc mariek, čo bolo vo vtedajšom kurze vyše 300-tisíc korún. Na uvedenie si veľkosti tejto sumy stačí uviesť, že kilogram chleba stál vtedy dve koruny. Okrem toho nemecké veľvyslanectvo dostalo k dispozícii sumu 300-tisíc korún, ktorú mohol Karmasin použiť v naliehavom prípade. Pritom nehovoríme o ďalších príspevkoch z materskej krajiny na propagandu, kultúru či dokonca o poskytovaní úverov.

Hlavnou osobou zastupujúcou nemecké záujmy na Slovensku bol nemecký vyslanec. Bol obklopený poradcami (berátermi), ktorí sa snažili vplývať na každú oblasť života. V júli 1940 Hitler prejavil nespokojnosť s politickým vývojom na Slovensku a povolaním najvyšších slovenských predstaviteľov do Salzburgu tlačil na zmenu vlády. Nemecko dokonca uvažovalo o zatvorení vyslanectva v Bratislave a o nasadení ríšskeho splnomocnenca. Ak by sa tak bolo stalo, Slovensko by sa dostalo na úroveň Quislingovho Nórska alebo vlastne českomoravského protektorátu. Nakoniec k tomu nedošlo, ale v Bratislave nastúpil nový tvrdý nemecký vyslanec Manfred Killinger s početným zborom poradcov. Sám sa označoval za generálneho správcu (Generalresident). Prišiel s posolstvom premeniť Slovensko na nacionálno-socialistický štát, ktorý bude svojím hospodárstvom plne k dispozícii potrebám Nemeckej ríše. Killinger bol našťastie v Bratislave iba pol roka a v januári 1941 ho nahradil zmierlivejší Hans Elard Ludin. Bol to dôležitý zlom. Ak by bol býval Killinger ostal na Slovensku, Tiso by bol pravdepodobne zosadený a na jeho miesto by prišiel Tuka s neobmedzenou mocou aj národný socializmus.

Tu stojí za zmienku často zabúdaný fakt, že nemecká najvyššia moc nebola jednotná a Hitler mal svojich oponentov. Súperenie sa prenášalo do iných krajín vrátane Slovenska. Killinger bol mužom SS, a teda nemohol byť stúpencom ministra zahraničných vecí Ribbentropa či dokonca samého Hitlera. Jeho dlhší pobyt na Slovensku mohol byť pre Tisa ozaj osudný, lebo SS pozorne sledovala jeho činnosť a v príhodnej chvíli mohla udrieť. Mala prsty aj v pripravovanom puči proti Tisovi v januári 1941, za ktorým boli

hlavne Tuka a Mach. Prezidentovi sa však v rozhodujúcom momente podarilo získať si armádu, prevrat stroskotal, on sa udržal na pozícii a postupne si upevňoval moc.

Až do vypuknutia Slovenského národného povstania v roku 1944 boli potom nemecké politické zásahy do vnútorných záležitostí miernejšie. Poradcovia boli stiahnutí z viacerých oblastí, napríklad zo školstva, na ktoré bola slovenská vláda osobitne háklivá. Priame zásahy Nemcov sa uskutočňovali najmä cez slabnúceho predsedu vlády Vojtecha Tuku a ministra vnútra Alexandra Macha. Nemci začali mať vážne starosti na vojnových frontoch, a preto im išlo hlavne o bezproblémové zabezpečovanie dodávok zo Slovenska, hoci vnútorný režim im nebol po vôli.

Slovensko malo byť využívané ako plantáž

V roku 1942 vydal uznávaný profesor Rudolf Briška knihu s názvom *Vojnové hospodárstvo*. S chladnou hlavou, až technokraticky v nej rozoberá, čo je vojnové hospodárstvo, aké sú náklady vojen, ako usmerňovať všetky oblasti hospodárskeho života počas vojny. Kniha vyšla v čase, keď Slovensko bolo zapojené do vojny Nemecka a jeho spojencov proti Sovietskemu zväzu. Zároveň v treťom roku existencie zmluvy o ochrane Nemecka so Slovenskom, ktorá podriaďovala slovenské hospodárstvo nemeckým potrebám. Kniha vyzerala ako návod pre krajinu. Financovanie vojny podľa Brišku znamená „čo najväčšie využitie domácich výrobných statkov, teda práce, kapitálu, surovín a pôdy, a čo najväčšie obmedzenie spotreby civilného obyvateľstva, aby takto armáda dostala celé množstvo výrobkov a služieb, o ktoré množstvo sa zmenšila spotreba civilného obyvateľstva, resp. aby armáda dostala celý rozsah vzrastu výroby statkov a služieb vyplývajúcich z lepšieho využitia práce, kapitálu, surovín, pomocných látok a pôdy“. Peniaze na rozdiel od minulosti „nehrajú dôležitú rolu“, ale len „umožňujú transfer, prevod takto vyrobených statkov a služieb z civilného obyvateľstva na štát a zo štátu na armádu“.

Prvú svetovú vojnu Nemecko prehralo. Briška hovorí, že dôvodom bolo zlyhanie zázemia: „Pre túto skutočnosť prehralo Nemecko minulé svetovú vojnu; armáda bola v poli aj naďalej bojaschopná a ochotná bojovať, no zázemie bolo úplne rozvrátené pre nedostatok potravín a v zázemí sa zrodili všetky možné radikálne, rozkladné prúdy, vypukla nespokojnosť, armáda v poli bola odrezaná od opory a spolupráce zázemia. Preto sa v poli nemohla dlhší čas udržať a rozklad frontu a porážka nasledovali.“ To, čo uznávaný profesor píše, vyčítal dôsledným štúdiom hlavne z nemeckých prameňov. Je isté, že vrcholní predstavitelia Nemeckej ríše mali teóriu zvládnutú, vedeli, kde ich predchodcovia spravili pred dvadsiatimi rokmi chybu, a rozhodli

sa ju nezopakovať. Preto Hitler pri obsadzovaní každej krajiny či pri získavaní oddaných spojencov vždy posudzoval ich hospodársky potenciál a snažil sa ho maximálne využiť. Slovensko nebolo výnimkou. Toto bola jediná príčina, prečo sa rozhodol ponechať Slovákom samostatný štát. Otázka, čo bude s prebudeným slovenským národom a štátom po vojne, či sa napríklad vyprace jeho územie, aby sa potom osídlilo čistým árijským nemeckým obyvateľstvom, bola vtedy bezpredmetná.

Ku cti našim predkom môže slúžiť to, že v tejto obabranej hre Hitler uveril v schopnosti slovenského človeka, že počas vojny bude umný, pracovitý a bude pre potreby jeho ríše spoľahlivo dodávať žiadané tovary. A to aj vrátane ľudí, lebo tých neposudzoval inak ako materiál. Čechom a Moravanom na rozdiel od Slovákov takúto možnosť nedal, podľa neho potrebovali nad sebou tvrdšiu ruku. Možno to bola len historická zlosť na Čechov, ktorých jeho pobočník minister zahraničných vecí Ribbentrop nenazýval inak ako „hřstkou husitov so sklonom ku komunizmu“. A možno ich pokladal za šikovnejších, nebezpečnejších a ťažšie ovládateľných ako Slovákov, alebo naopak za vhodnejších na germanizáciu. V každom prípade vývoj ukázal, že odhliadnuc od toho, kto v akom útvare žil, v prípade víťazstva Nemecka vo vojne by bol osud národov bývalého Československa podobný. Išlo len o to, kto sa dokáže ako ubrániť. Česi na to mali takmer mizivé prostriedky a podľa amerického historika Kurta Glasera sa Nemcom ani veľmi nebránili, ale pre nich poctivo pracovali.¹⁴ Slováci mali akú-takú samostatnosť a všetci slovenskí národohospodári sa zjednotili v tom, že obranu proti nemeckému žmýkaniu budú považovať za hlavnú myšlienku svojej hospodárskej politiky. Sčasti sa im vzdorovať ozaj podarilo.

Nemecko zaujímali na Slovensku najmä zbrojárske podniky a suroviny. Preto prvým krokom ešte pred podpisom ochrannej zmluvy bolo vojenské obsadenie zbrojovky v Považskej Bystrici.¹⁵ Išlo o modernú fabriku, ktorú postavila ešte československá vláda, pretože v prípade napadnutia Nemeckom a obsadenia českých krajín bola pripravená obrniť sa za Karpatami a odtiať, zo Slovenska, pokračovať vo výrobe. Podobnú rolu mala zbrojovka v Dubnici, ktorej význam bol pre Nemecko počas rozrastajúcej sa vojny ešte väčší.¹⁶ Karpaty boli taký malý sovietsky Ural, za ktorý neskôr Stalin ozaj presúval svoje európske fabriky. Dôležitosť slovenských Karpát veľmi dobre pochopili nemeckí generáli, a preto sa ich napriek Tisovmu odporu nevzdali. Prírodná prekážka Karpaty mala pre Hitlera väčší význam ako celé Slovensko a nevzdal by sa ich ani v prípade, že by Slováci odmietli samostatný štát a čelili by invázii vojsk okolitých štátov.

K ochrannej zmluve medzi Nemeckom a Slovenskom podpísali obe strany tajný protokol o hospodárskej a finančnej spolupráci.¹⁷ V ňom sa zakotvi-

lo takmer neobmedzené využívanie slovenského národného hospodárstva. To sa malo stať akýmsi doplnkom nemeckého a malo slúžiť predovšetkým jeho potrebám. Prieskum, ťažba a využívanie surovín, rozvoj a smerovanie priemyslu boli vyslovene podriadené „zohľadneniu odbytových možností v Nemecku“. Poľnohospodárska produkcia sa mala orientovať na nemecké zásobovanie. Zmluvy s tretími stranami si museli Slováci najskôr nechať odobriť ríšskou vládou. V januári 1940 podpísalo Slovensko s Nemeckom po zdĺhavých rokovaniach zmluvu o obrannom hospodárstve, čím si Nemecko zabezpečilo kontrolu nad zbrojárskym priemyslom a všetkými odvetvami prepojenými na vojnové hospodárstvo. Dokonca sa mohli verbovať slovenské pracovné sily na nasadenie v Nemecku.

Nemci preberali produkciu najmä z firiem, ktoré vlastnili ich spoločnosti. Do rúk sa im dostali predovšetkým tým spôsobom, že ovládli české a rakúske banky, ktoré mali podiely v týchto spoločnostiach. Takže majetok sa nedostal do ich rúk tak, že by im ho slovenská vláda z hľadiska prevodu vlastníctva darovala. Boli aj prípady, že firmy ovládli Nemci na základe úkonov slovenskej vlády, ale išlo o proces, ktorý dnes nazývame privatizácia. Tak dostali do rúk napríklad krachujúce Železiarne v Podbrezovej. Vláda sa ich za nízku cenu rozhodla predať, lebo si vyžadovali vysoké investície, na ktoré neboli zdroje. To sa Nemcom, samozrejme, hodilo. Železiarne si po prekonaní prevádzkových problémov v roku 1942 prebudovali podľa vlastných potrieb, najmä aby produkovali potrebný vojenský materiál. Takéto spôsoby privatizácie neboli pre slovenskú vládu výhodné a rovnako ako iné spôsoby preberania podnikov svedčili o hrubých nátlakových metódach, aké používalo Nemecko na území bývalého Československa.¹⁸

Hoci sa nemecké firmy na Slovensku správali neraz autoritatívne, produkovali výrobky aj pre domáci trh, zaisťovali zamestnanosť a platili dane na území Slovenska. Napríklad nemecká rafinéria Apollo v Bratislave produkovala palivá i pre domáci trh, hoci patrila neďalekej spoločnosti Dynamit Nobel, bežne nazývanej Dynamitka, a tá zas nemeckému koncernu I. G. Farben. Navyše sa pre koncern stala základňou na expanziu na trhy strednej a juhovýchodnej Európy. Historik Roman Holec píše, že v roku 1941 dosiahol akciový kapitál Dynamitky hodnotu 150 miliónov korún, čím sa stala najväčšou akciovou spoločnosťou na Slovensku. Rozšírila aktivity v Maďarsku, v Protektoráte Čechy a Morava, v Rumunsku, ale i na Slovensku. Zachovala si silné pozície v Chorvátsku, menšie v Srbsku a rokovala s bulharskou a chorvátskou vládou, čo podľa neho svedčilo o jej vplyve a možnostiach.

Vojna a prienik vyspelého nemeckého priemyslu priniesli na Slovensko investície a modernizáciu, i keď väčšinou išlo o vojenskú výrobu. Vojenskou

výrobou však boli nielen granáty, pušky, kanóny, výbušniny, lietadlá, ba dokonca aj súčiastky ponoriek, tajných raketových zbraní, ale i obyčajné oblečenie alebo obutie vojska. Historik Holec pri opise príbehu Dynamitky spomína otvorenie závodu Vistra v roku 1942, najmodernejšej fabricky na výrobu umelého hodvábu vo vtedajšej Európe. Samozrejme, že pozadie spustenia novej prevádzky bolo vojenské, v čase obrovskej spotreby oblečenia a ťažkostí so získavaním bavlny sa vyvíjali technológie na výrobu umelého vlákna. A to začal vyrábať moderný bratislavský závod. Zahraničných investorov, ako by sme to nazvali v dnešnej terminológii, priťahovala na Slovensko lacná pracovná sila, vhodná energetická infraštruktúra Bratislavy, dostupnosť stavebných kapacít. Teda podmienky, ktoré priťahujú investorov na Slovensko dodnes.

Príbeh Dynamitky je zaujímavý ešte z ďalšieho dôvodu. Dá sa na ňom ukázať, ako sa Nemci dostávali k majetkovému ovládnutiu veľkých slovenských podnikov. Išlo často o jednoduché prevody akcií s použitím nátlakových metód. Polovicu akcií v Dynamitke ešte v júli 1938 vlastnil československý štátny občan židovského pôvodu Erwin Philipp, zvyšok nemecká spoločnosť Dynamit Troisdorf a Obchodná maďarská banka. Už o rok bol väčšinovým vlastníkom akcií koncern I. G. Farben, ktorý ovládol pôvodného nemeckého akcionára a židovského majiteľa s veľkou pravdepodobnosťou donútil akcie predať pod cenu, pretože tomuto kroku predchádzala všeobecná tvrdá kampaň proti Židom. Holec pripomína, že na zasadnutí správnej rady Dynamitky v decembri 1939 v Bratislave sa zúčastnila elita nemeckého chemického priemyslu a na slávnostnej večeri v hoteli Carlton sa stretla s ministrami hospodárskych rezortov Slovenskej republiky. „Štátny záujem na rozvoji najväčšieho chemického podniku na Slovensku sa nedal vyjadriť rukolapnejšie.“

Historik Lubomír Lipták si dal prácu a zistil, že v roku 1942 ovládal v rámci slovenských akciových spoločností nemecký kapitál takmer 100 percent všetkých akcií v baniach a hutách, 76 percent v chemickom priemysle, 60 percent v kovopriemysle, 39 percent v papierenskom priemysle či 34 percent v stavebných hmotách. Nemecký kapitál sa sústredil predovšetkým na kontrolu ťažkého priemyslu, ktorý bol pre vojnu najdôležitejší. V štruktúre majetku sa prejavili dôsledky zmluvy o obrannom hospodárstve z januára 1940, ktorou si Nemecko definitívne zabezpečilo kontrolu nad zbrojárskym priemyslom a všetkými odvetviami prepojenými na vojnové hospodárstvo. Na túto kontrolu využívalo najmä koncerny Herman Göring Werke, I. G. Farben, ako aj Nemeckú banku a Drážďanskú banku. Lipták zároveň hodnotí, že „využívajúc nemeckým imperializmom vytvorené ovzdušie teroru, násilia a vojnovú konjunktúru, našla si slovenská buržoázia i popri nemeckých

monopoloch dosť koristi“. Keď to preložíme, historik uznáva, že s nemeckým rozmachom vzrástla kapitálová sila slovenských majiteľov, ale nekvantifikuje jej postavenie.

Pod vplyvom striktného posudzovania Nemecka ako vojnového nepriateľa a jediného nositeľa zločinného systému sa na vtedajšie vlastníctvo a spoluvlastníctvo nemeckých koncernov nehľadí ako na zahraničné investície, hoci často nešlo o nič iné, i keď to bolo v osobitných podmienkach nemeckej násilnej rozpínavosti. Pritom zahraničné investície prinášajú pracovné príležitosti a zvyšovanie životnej úrovne. Nie je pravda, že išlo len o investície na rozšírenie zbrojárskej výroby podporujúcej Nemecko. Stačí sa vrátiť k bratislavskej rafinérii Apollo. Jej produkcia slúžila aj na mierové účely a civilnými zásahmi Imricha Karvaša na využitie jej produkcie výrazne pomohla Slovenskému národnému povstaniu.

Na druhej strane, na prichádzajúci sovietsky boľševický systém sa nahliadalo ako na najlepšie riešenie odvírenia slovenskej ekonomiky od nacizmu. Znárodnenie sa pokladalo za vhodný prostriedok na odstránenie nenávisného nemeckého vplyvu a zároveň za formu, ako zveriť majetok všetkému ľudu. Pritom Sovieti sa nesprávali v obsadených krajinách inak od Nemcov, ba dokonca ešte horšie. Kým Nemci preberali podniky vo vazalských štátoch pri nasadení hrubého nátlaku, vždy išlo o legálne nástroje, hoc aj s použitím pokriveného zákona alebo despotickej medzinárodnej zmluvy. Sovieti jednoducho brali. Môžeme sa vrátiť k príkladu Dynamitky, ktorej osud ďalej sledoval historik Holec. Dynamitka sa počas prvej Slovenskej republiky stala medzinárodným koncernom, ktorý skupoval závody v juhovýchodnej Európe. V súčasnom slovníku by sme to pomenovali tak, že mala v Bratislave centrálu, odkiaľ tento zahraničný investor expandoval na zahraničné trhy. V Rumunsku mala podniky, ktoré vojna prakticky nepoškodila. Sovieti ich po obsadení Rumunska zhabali so zdôvodnením, že vraj patrili „v rozhodujúcom období Nemcom, a preto má mať nárok na ne ZSSR“. Podniky sa nenávratne stali vlastníctvom sovietskeho štátneho podniku Ukrneft.¹⁹

Oveľa dôležitejšie ako vlastníctvo bolo, že Nemci prinášali na Slovensko svoje kartelové dohody. Išlo o spojenia firiem z jednej priemyselnej oblasti, ktoré ovládali nemecký, český a slovenský, prípadne ďalší európsky trh, diktovali ceny a konkurenciu vpustili medzi seba iba vtedy, ak sa im to z nejakého dôvodu hodilo, napríklad si niekto z existujúcich kartelistov presadil osobné záujmy. Znamenalo to, že otváranie nových fabriek podliehalo schváleniu nemeckých kartelov, ktorých slovo bolo silnejšie ako slovo slovenskej vlády.²⁰ To sa prejavovalo najmä v druhej polovici existencie prvej Slovenskej republiky, keď obísť nemecké obmedzenia si žiadalo veľký fortieľ. Slovenská vláda napríklad chcela otvoriť hliníkareň pri maďar-

ských hraniciach, pretože sa s dodávateľmi dohodla na dodávkach suroviny, a elektrickú energiu chcela získať z nových budovaných hydroelektrární. Projekt stroskotal na nemeckom odpore, ale po vojne sa oprášil a na jeho základe vznikla hlinikáreň v Žiari nad Hronom s elektrickou energiou z nováckej elektrárne. Naopak, úspechom bolo vybudovanie novej preglejkárne neďaleko v Žarnovici, kam sa vláde podarilo doviesť nové stroje, ktoré pri postupe frontu cez Slovensko ratoval minister hospodárstva Gejza Medrický. Projekt bol ozaj odvážny, lebo išlo o zušľachťovanie dreva – suroviny, ktorej bol na Slovensku nedostatok, ale len vďaka tomu, že ju vláda dokázala ubrániť.

Slovenskí
národohospodári
odmietli tlak
na prijatie
nemeckej
marky.

Už prvým prejavom vzdoru krátko po vyhlásení prvej Slovenskej republiky bolo, že slovenskí národohospodári odmietli tlak na prijatie nemeckej marky. Boli si vedomí, že ak by prijali nemeckú menu, z hospodárskej samostatnosti by neostalo úplne nič. Ďalším víťazstvom bolo ponechanie Slovenska ako samostatného colného územia. Inými slovami, v rámci zmluvných tvrdých obmedzujúcich nemeckých podmienok si Slovensko mohlo regulovať zahraničný obchod. To Nemci často napádali a v súvislosti s diktátom v Salzburgu v júli 1940 znovu uvažovali o zriadení colnej a menovej únie so Slovenskom, čo sa našťastie nenaplnilo.

Daňou za tieto čiastkové úspechy bol nevýhodný kurz slovenskej koruny k ríšskej marke, stanovený pevne na 11,62 koruny za jednu marku. Nemecká mena bola nadhodnotená už na začiatku. Zväčšujúcimi sa hospodárskymi problémami Nemecka sa stále zoslabovala, takže v posledných rokoch vojny bol reálny pomer zhruba dve koruny za jednu marku. Umelé udržiavanie úradného kurzu spôsobovalo, že slovenským firmám sa oplatilo vyvážať do Nemecka stále viac a viac nedostatkového tovaru a Nemci mohli veľmi výhodne vyvážať na Slovensko kapitál, čím mohli ešte väčšmi posilňovať svoje postavenie v hospodárstve. Obchod bol navyše cez takzvané clearingové účty, čo znamenalo, že platby sa uskutočňovali vzájomným zápočtom dovezeného a vyvezeného tovaru a rozdiel mala dlžná strana uhradiť. Keďže Slovensko do Nemecka oveľa viac vyvážalo, ako odtiaľ dovážalo, lebo často nebolo čo, vznikali dlhy, ktoré však Nemci neuhrádzali. Dlhy pre Slovensko na týchto účtoch sa zvyšovali aj o ďalšie položky, ktoré Slovensko poskytovalo nemeckým firmám na svojom území – napríklad prepravné kapacity tieto firmy neplatili a pohľadávky sa hromadili na clearingových účtoch. Išlo o veľké peniaze. V polovici roka 1944 nemecký dlh predstavoval 4 miliardy slovenských korún, do konca vojny potom narástol na 6 miliárd korún, čo boli zhruba dvojročné príjmy štátneho rozpočtu.

Hlavnou úlohou vtedajších národohospodárov bolo brániť sa nemeckým požiadavkám. Najmocnejším mužom riadiacim ekonomiku sa po roku 1942 stal Imrich Karvaš. Okrem postu guvernéra Slovenskej národnej banky obsadil pozíciu predsedu Najvyššieho úradu pre zásobovanie, teda vojenskej inštitúcie postavenej nad všetky hospodárske rezorty. Sám hovoril, že „celá hospodárska politika od vzniku slovenskej samostatnej ekonomickej jednotky sa vyznačovala obrannou taktikou proti expanzívnej a agresívnej hospodárskej politike Veľkonemeckej ríše“ a že „snaha zachovať čo najväčšiu samostatnosť hospodárskej politiky, ubrániť sa nemeckým expanzívnym požiadavkám a zachovať v hospodárskych rokovaníach zásadu rovný s rovným bola základnou a vedúcou myšlienkou počas celej existencie Slovenskej republiky“. Najmä Karvaš mal na starosti rokovania s Nemcami o dodávkach tovaru a tieto rokovania boli naozaj nebezpečné a vyčerpávajúce.²¹ Z mnohých ďalších príkladov je zaujímavé spomenúť jeden. V roku 1941 sa ekonóm Ján Balko od spriazneného nenacistického nemeckého poradcu dozvedel, že do Bratislavy sa chystá delegácia Deutsche Reichsbank z Berlína a odvezie 42 ton striebra z majetku Slovenskej národnej banky. S Karvašovým súhlasom zariadil, že v mincovni v Kremnici ihneď z tohto striebra začali raziť mince, takže pri najbližšej výplate verejní zamestnanci dostali svoj plat v striebre a do obehu prišli strieborné platidlá. Keď potom uvedená delegácia z Berlína po toto striebro prišla, Karvaš a Balko jej s ľútosťou oznámili, že už sa použilo ako platidlá. Na toto oznámenie s veľkými výčitkami reagoval práve uvedený poradca, aby sa kryl pred svojimi nadriadenými. Sám Balko potom použil tieto mince pri ceste do Švajčiarska, kde mu ich ohotne zamenili za franky.

Prakticky každý zo slovenských hospodárskych činiteľov, čo prišiel do styku s Nemcami, mal rovnaký prístup a podobné skúsenosti. Minister hospodárstva Medrický ich mal najbohatšie. V úrade bol po celé obdobie existencie prvej Slovenskej republiky. Najhodnotnejšou slovenskou komoditou bolo drevo. Cez vojnu išlo o mimoriadne žiadaný materiál, hlavne pre celulózu, z ktorej sa vyrábali výbušniny. Slovensko bohaté na lesy sa muselo úporne brániť nemeckým požiadavkám. Dôvody boli dva. Ťažba dreva nesmie prevýšiť takzvaný etát, teda množstvo, ktoré možno z lesa vyťažiť bez toho, aby sa narušila jeho výnosová vyrovnanosť. Druhým problémom boli platobné podmienky. Nemci platili nadhodnotenými markami, navyše ani tie Slováci nevideli, lebo sa hromadili ako ťažko vymožitelné pohľadávky na clearingových účtoch. Oveľa výhodnejšie bolo drevo predať do Holandska alebo Švajčiarska za cenné devízy, ktorých malo Slovensko nedostatok. Hoci Nemci tlačili a mali rozličné páky, napríklad medzinárodné zmluvy, vláde sa podarilo veľa uchrániť. Medrický spomína, že „touto obrannou politikou

sa podarilo zachrániť ako národný majetok slovenský a česko-slovenský za šesť rokov asi trojročný etát, t. j. asi 15 000 000 m³ dreva, ktoré takto ostalo v našich lesoch“.²² Na Slovensku sa darilo ročne ťažiť menej ako jeden etát, teda menej, ako dokáže za rok dorásť, v Protektoráte Čechy a Morava to bolo jeden a pol etátu, čo znamenalo veľké škody, lebo vyťažené drevo nestihlo dorásť. Na tomto príklade vidieť rozdiel postavenia dvoch častí krajiny rozdelenej v roku 1939.

Podrobnejšie informácie o slovenskom hospodárstve sú v osobitnej kapitole venovanej tejto téme.

Vynútené vojny po boku Nemecka

Ak sa pozrieme na vojenské aktivity prvej Slovenskej republiky rečou strohých čísel, zistíme, že boli veľmi intenzívne. V rokoch 1939 až 1945 viedlo Slovensko vojnu s dvoma zo štyroch, ba dokonca iba z troch susedných štátov, lebo Protektorát Čechy a Morava bol vlastne postavený na úroveň nemeckej kolónie. Bojovalo s Maďarskom a Poľskom. Rovnako viedlo od decembra 1941 vojnu so svetovými veľmocami – so Sovietskym zväzom, Spojenými štátmi americkými a Veľkou Britániou, i keď o právoplatnosti vypovedania vojny sa v posledných dvoch prípadoch pochybuje.²³ Napríklad USA vyhlásenie vojny ani neprijali. Počas krátkej šesťročnej histórie bol slovenský štát dve tretiny času vo vojnovom stave. Mal vlastnú občiansku vojnu, ktorá trvala v roku 1944 dva mesiace. Osem mesiacov bol obsadený cudzím vojskom a približne rovnaký čas sa jeho územím valil front.

Až do Slovenského národného povstania Slovensko nikdy nepoužilo na vojenské výdavky viac ako 20 percent oficiálneho štátneho rozpočtu. Boli tu síce ďalšie nešpecifikované výdavky mimo štátneho rozpočtu, ale pre ďalšie výpočty ich môžeme kompenzovať tým, že po obsadení Považia Nemcami a strate vojenského materiálu musela krajina začať budovať armádu z nízkej úrovne. Na porovnanie, dnes v čase mieru míňa slovenský štát na obranu necelých 10 percent štátneho rozpočtu. Slovensko bolo počas prvej republiky takmer stále vo vojne a vydalo na to iba dvojnásobok prostriedkov ako v dnešnom mierovom stave. Ako si vysvetlí tento jav?

Najskôr treba povedať, že Slovensko viedlo vojny, o ktoré nemalo záujem. Či to bola vyslovene obranná takzvaná Malá vojna s Maďarskom, keď sa Slovensko stalo obeťou obyčajnej agresie, alebo vynútená účasť v bojoch proti Sovietskemu zväzu. Veď malá, oklieštená, hospodársky zaostalá, poľnohospodárska krajina nepotrebovala nič viac ako pokoj na konsolidovanie, na nabratie síl, aby potvrdila, že si dokáže vládnuť sama. Ekonóm Peter Zafko si už v dňoch vyhlásenia samostatnosti uvedomoval, že nešlo o naplnenie všeobecnej vôle bežných občanov, väčšiny politikov a ekonómov, ale

o prejav nemeckého nátlaku.²⁴ Nič na tom nemení skutočnosť, že sa našlo niekoľko iniciatívnych slovenských politikov, ktorí sa Hitlerovi snažili zalíškať. Slovensko zápasilo s časom a Maďarsko po taktickej Malej vojne len čakalo, kedy hospodársky znemožnené príde prosiť do Budapešti. Nasledujúce týždne a mesiace si preto vyžadovali koncentrovanie na vnútorné problémy a nie na vojenské akcie. Druhým dôvodom bola absencia zodpovedajúcej vlastnej armády. Ani tu východisko nebolo dobré, pretože o veľa materiálu a priestorov prišla armáda pri nemeckej invázii do Karpát. Tretím nemenej dôležitým faktom bola nechúť obyvateľov zúčastňovať sa na akejkolvek vojne, hoci úspešné odrazenie maďarského útoku v marci 1939 zdvihlo hrdosť a sebavedomie Slovákov.

Práve nerešpektovaná a rastúca nechúť obyvateľov bojovať na akýchkoľvek frontoch druhej svetovej vojny bola jednou z hlavných príčin úpadku režimu prvej Slovenskej republiky a jeho postupného vnútorného rozkladu. Pravda je, že máloktorý muž kdekoľvek na svete sa poteší rozkazu, aby opustil svoj pokojný civilný život, rodinu a zamestnanie, oblečie sa do uniformy a ide bojovať. Preto každá vláda a armáda musí tuho premýšľať o vypracovaní ideológie, nosnej myšlienky, s ktorou posieľa občana do vojny, a on sa z nej možno nevráti alebo príde ako kalika. Toto slovenská vláda ani armáda nedokázala vlastnému vojakovi vsugerovať. Predovšetkým preto, že sama nebola presvedčená o potrebnosti vojen. A keby predsa našla vlastnú pevnú doktrínu, musela by ešte presvedčiť občanov, a to sa tiež mohlo ťažko podariť. Veď si len zoberme, proti komu mali Slováci bojovať – proti slovanským Poliakom, s ktorými historicky nemali ozbrojené konflikty, proti Rusom, ktorých ešte viac vnímali ako svojich bratov, a proti Američanom, medzi ktorých patrili ich emigrovaní krajanovia. Vojnové aktivity prvej Slovenskej republiky nemali nádej na úspech, a keby Slováci boli po boku Nemcov víťazmi, svoju účasť by nepokladali za hrdinstvo, ale skôr za útrpný čin, akúsi daň za prežitie v ťažkých vojnových časoch.

Azda najľahšie sa Slovákom napriek polonofilským postojom niektorých politikov, najmä skupiny okolo Karola Sidora, prijímala účasť na vojne proti Poľsku. Nemecko sa dalo na pochod v septembri 1939, teda desať mesiacov potom, čo Slovensko stratilo po Mníchovskej dohode územie na severe krajiny. Slovensko by sa v zmysle ochrannej zmluvy s Nemeckom muselo zapojiť do vojny tak či tak, ale na zdôvodnenie okrem poslednej straty tu bola príležitosť získať späť 25 spišských a oravských obcí prisúdených Poľsku ešte v roku 1920. Oblasti obsadené Poliakmi v rokoch 1920 a 1938 obývali prevažne Goralia, na ktorých vo Varšave hľadeli ako na Poliakov, hoci oni sa pokladali za Slovákov hovoriacich goralským nárečím. Po získaní územia Poliaci odmietli prisúdiť novým obyvateľom postavenie národnostnej men-

šiny a snažili sa ich úplne polonizovať. Vrátenie týchto Slovákov späť pod Bratislavu bolo silným argumentom na prejavenu ústretovosť voči Hitlerovi a poskytnutie svojho územia aj infraštruktúry, aby Poľsko mohol napadnúť nielen zo západu, ale neočakávane i z juhu. Tu sa ukázal strategický význam Slovenska v Hitlerových plánoch. Slovenská vláda prijala postavenie štátu ako chránenej zóny a podpísala s Nemeckom vojenský dohovor o spoločnom postupe. Celá vojna trvala dva týždne a Slováci získali späť 770 štvorcových kilometrov územia na Kysuciach, Orave a Spiši a takmer 35-tisíc obyvateľov. Výsledky vojny priniesli na Slovensku prevažne pozitívny ohlas, i keď ochota bojovať v radoch vojakov nebola vysoká. Slovenská armáda však do vojny okrem drobných výnimiek aktívne nezasahovala, plnila skôr zabezpečovacie pozície na obsadenom území v sile jednej divízie. Týmto krokom Slovensku nadobro prischla v zahraničí nálepka nemeckého prisluhovača.

Poliaci vnímali Slovákov inak ako Nemcov, napriek tomu, že sa objavili so zbraňou na ich území. Očakávali od nich skôr pomoc v ťažkej situácii. Spisovateľ František Švantner ilustruje túto skutočnosť v poviedke *Dáma*. Ide o príbeh z okupácie Zakopaného. Hlavným hrdinom je veliteľ zabezpečovacej vojenskej posádky, ktorá spravovala mesto po prechode nemeckých vojsk. Bol to slovenský dôstojník, ktorý dozeral na nemecký príkaz, aby Poliaci povinne odovzdali všetky zbrane, inak budú previnilci potrestaní smrťou. Za slovenským veliteľom prišla žena, ktorá udala svojho manžela, profesora, že ukrýva zbraň. Vedela, akému nebezpečenstvu sa vystavuje, ale spoľahla sa na Slováka, že jej pomôže a napriek nemeckému príkazu manžela zbaví zbrane a ušetrí ho. Slovenský veliteľ skutočne profesora navštívil a iba ho upozornil na nebezpečenstvo. Poliaka ústretovosť Slováka nezachránila, pretože ho vypátralo nemecké gestapo, čo znamenalo jeho smrť.

Švantnerov príbeh vykresľuje vtedajšiu situáciu na vojnových slovensko--poľských hraniciach. Ani jednému národu nebola vojna po chuti a územné nároky boli zanedbateľné. Po druhej svetovej vojne sa zasa časť územia vrátila Poliakom, asi to bolo vecou ich národnej hrdosti, aby ju opäť dostali. Slováci okrem sporných území nemali tesne po nemecko-poľskej vojne žiadne územné nároky, hoci sa im nové územie doslova núkalo. Historik Ďurica spomína, že Hitler pochválil účasť Slovenska na ťažení a ponúkol mu Zakopané, čo Tiso odmietol, pretože tam nežili Slováci. Pripomína tiež, že po slovenskej spolupráci na ťažení proti Poľsku sa Hitler rozhodol, že zachová a bude rešpektovať samostatné Slovensko.

Vojna proti Sovietskemu zväzu sa už prezidentovi a vláde zdôvodňovala ťažšie. Sovietsky zväz, podobne ako ďalších 30 krajín, uznával samostatnú Slovenskú republiku. Štáty udržiavali riadne diplomatické vzťahy a v hlavných mestách mali svojich vyslancov. Vtedajší minister zahraničných vecí

Ferdinand Ďurčanský sa v rámci svojej proneutralistickej politiky snažil rozvíjať vzťahy s prvou socialistickou krajinou na svete, aby vyvažoval vplyv Nemecka. Dokonca nabádal Sovietov, aby obsadili maďarskú Karpatskú Ukrajinu, bývalú Podkarpatskú Rus, čím by sa Sovietsky zväz dostal do priameho susedstva so Slovenskom a týmto nepriateľským aktom proti Maďarsku by zoslabil jeho pozíciu voči Slovensku. To bolo v čase, keď už mali vojská sovietskej Červenej armády za sebou úspešné ťaženie do Poľska, ktoré obsadili spoločne s nemeckým wehrmachtom, a po storočí a pol si tento druhý najväčší slovanský štát opäť podelili. Účelovo uzavretá zmluva medzi Berlínom a Moskvou v roku 1939 umožnila dvom mocnostiam ďalšie útočné kroky, ktoré si navzájom rešpektovali. Nemci vojensky obsadili Dánsko, Nórsko, krajiny Beneluxu a Francúzsko. Sovietsky zväz získal po agresívnej vojne časť Fínska, ovládol Litvu, Lotyšsko a Estónsko a rumunskú Besarábiu a Bukovinu, dnešné Moldavsko. To bolo predohrou na ich vzájomnú vojnu. Historik Davies predpokladá, že Sovietsky zväz chcel ponechať rozpínavosť Nemecka voľný priebeh so zámerom, aby sa Hitlerova ríša v boji so západnými štátmi vysilila a bola pre Stalina ľahšou obeťou.²⁵

Akási demarkačná línia medzi mocnosťami nebola jednoznačná iba na Balkáne. Tam musel Hitler vypočodovať privčas, v prvej polovici roka 1941, pre neschopnosť spojeneckého Talianska viesť víťaznú agresívnu vojnu v Grécku. Nemecko okrem Grécka obsadilo Juhosláviu, čím vstúpilo do oblasti, kde si Rusko historicky uplatňovalo svoj vplyv. Pre Hitlera išlo o veľmi dôležitú oblasť, pretože z Rumunska dostával nevyhnutné zásoby ropy, čo Sovieti veľmi dobre vedeli. Nemecké vojská pochodovali na Balkán cez Slovensko a predseda vlády Vojtech Tuka dokonca neúspešne ponúkol účasť na tomto ťažení. No práve balkánska vojna bola poslednou kvapkou, ktorá dostala dve veľmoci do vojenského konfliktu. Na ten sa napriek vzájomnej zmluve o priateľstve už dlhšie chystali.

Tento veľmi stručný opis medzinárodného vývoja je dôležitý, lebo ako vidíme, územie strednej Európy neodvratne smerovalo do vojnového varu. Ak by Hitler nebol v júni 1941 zaútočil na Sovietsky zväz, prišiel by útok z východu na Nemecko. Priestor medzi veľmocami sa zužoval postupom oboch strán proti sebe. Keď si predstavíme mapu strednej Európy tesne pred útokom Nemecka na Sovietsky zväz, uvidíme na nej rozsiahlu Veľkonemeckú ríšu, ktorá na juhovýchode obopína ako roztvorenou dlaňou Maďarsko. Medzi tieto dva štáty je vklinené maličké Slovensko. Pritom bezmocní slovenskí a maďarskí politici si u Hitlera podávajú kľučky, aby si vymohli jeho láskavý súhlas na ústupky: Maďarsko chce pohltiť Slovensko a Slovensko zase chce získať aspoň časť územia, o ktoré prišlo v rokoch 1938 a 1939. Pritom v moci Hitlera bolo hravo obsadiť oba štáty, čo neskôr, v roku

1944, neváhal vykonať. Práve táto odkázanosť na nevypočítateľné Nemecko určovala zahraničnú politiku oboch štátov. Predhľadali sa, ktorý vyhovie Hitlerovi viac a skôr. Preto vtedajší predseda slovenskej vlády Tuka, hoci na to nemal žiadnu zákonnú právomoc – ale mal dosť ambícií neobmedzene ovládnuť aspoň svoje Slovensko –, hneď po vyhlásení vojny Sovietskemu zväzu okamžite ponúkol Hitlerovi spoluúčast'. Podobný krok urobil aj maďarský admirál Miklós Horthy.

Na zdôvodnenie vojny proti Sovietskemu zväzu mali domáci politici dva hlavné argumenty.²⁶ Prvým bola obava z agresie Sovietskeho zväzu, čím vojnu zdôvodnil aj Hitler.²⁷ Druhým bol útok na systém v tejto krajine, pre Slovensko nebezpečný. Oba argumenty vyznievali v podstate správne. Stalin ozaj pripravoval expanziu na západ, čo potvrdil v závere druhej svetovej vojny. Nový pán zároveň priniesol do oslobodených krajín nové obsadenie, najskôr vojenské a potom politické. To sa zakladalo na komunistickom systéme, ktorý bol rovnako zločinný ako ten porazený – nacistický. Ale ako to už v histórii býva, správne argumenty ešte neznamenajú správne rozhodnutie. Slovensko sa pridalo k militaristom, ktorí chcú problémy riešiť vojensky, čo prináša utrpenie najmä nevinným civilistom. Vstupom do vojny proti Sovietskemu zväzu sa vlastne dostalo do tej istej vojny proti západným spojencom. Neskoršie vypovedanie vojny Veľkej Británii a Spojeným štátom americkým bolo len obyčajným gestom, navyše zosmiešňujúcim vládu. Historik Lacko napríklad spomína, že vyhlásenie vojny Spojeným štátom sa stalo „terčom ľudových vtipov, ba priam všeobecného posmechu; kolovali vtipy o korytách, resp. pltiach, ktoré sa budú rekvirovať, aby sa priamo pripravilo slovenské vylodenie v USA a pod.“. Trpký úsmev na tvári slovenského človeka vyvolávala skutočnosť, že vojaci Spojených štátov vtedy bojovali v Tichomorí s Japonskom a do Európy sa dostali až v roku 1943 po vylodení na talianskej Sicílii.

Prezident a vláda mali vlastné argumenty, prečo bojovať proti „sovetským židobolševikom“, a dokonca sa snažili slovenských vojakov motivovať tým, že územie idú vlastne oslobodzovať od komunizmu. V rozkaze ministra národnej obrany Ferdinanda Čatloša publikovanom pre širokú verejnosť v denníku *Gardista* v júni 1941 sa píše, že Slováci si plnia „veľkú svoju povinnosť štátu a kresťanstvu“.²⁸ Výzvy však narazili na odpor obyčajných ľudí, ktorí idealisticky, v duchu panslavistických názorov 19. storočia, videli v Rusoch slovanských bratov, jediných, ktorí chcú Slovákom dobre. Rýchly postup nemeckých vojsk v Litve, Lotyšsku a Estónsku a sčasti na Ukrajine naozaj domáce obyvateľstvo vívalo. Sprvu považovali

Slovensko sa pridalo k militaristom, ktorí chcú problémy riešiť vojensky.

Nemcov za osloboditeľov, ktorí ich zbavujú národnej a spoločenskej poroby. Názory sa menili, keď Nemci začali kruto likvidovať židovské a neskôr akékoľvek obyvateľstvo stavajúce sa na i ten najmenší odpor, čo vyvolalo silné partizánske hnutie. Partizánska vojna býva najkrvavejšia, lebo ňou trpia najmä nevinní civilisti, o čom sa neskôr mohli presvedčiť Slováci na vlastnom území. Inak to nebolo na Ukrajine a v Rusku. Slovenskí vojaci boli svedkami nemeckých zverstiev, odmietali bojovať, pomáhali domácemu obyvateľstvu či dokonca prebiehali k nepriateľovi. Po návrate domov prinášali pravdivý obraz vojny, ktorá je krutá, všeobecne nespravodlivá, zvlášť proti Rusom, lebo sa odohráva na ich území. Výsledky surovosti však objavovali i po Sovietoch.

Bezprostredné správy o krutostiach vojny ešte viac posilňovali na Slovensku všeobecné protivojnové nálady. Tak ako nemecké, podnecovali ich dokumentované sovietske zverstvá. V masovom hrobe v Katyni vykopali Nemci 4 500 tiel, čo boli pozostatky zavraždených zo skupiny približne 25-tisíc poľských dôstojníkov a príslušníkov inteligencie, ktorí zmizli po obsadení časti Poľska v roku 1939 za pomoci sovietskej tajnej služby NKVD. Na odhalení masového hrobu v Katyni sa zúčastnil v roku 1943 ako člen medzinárodnej komisie Červeného kríža lekár patológ František Šubík. Nebol to nik iný ako uznávaný básnik s umeleckým menom Andrej Žarnov, ktorý po podobných zverstvách na slovenských civilistoch, páchaných z vôle oboch bojujúcich strán, v básni *Slovenský žiaľ* napísal: „Dych sa mi zovrel, hľadiac po oblasti, / i pýtal som sa ťažkých oblakov: / Čo sa to stalo, Bože, z našej vlasti, / skropenej potom hrdých sedliakov? / Čo sa to stalo, Bože, z našej vlasti, / že sa jej deti v krdľoch tulákov / nocami kradnú po lesoch a chrastí / s palicou biedy, kapsou žobrákov?“ Žarnov mal po roku 1945 pre svoju účasť v komisii existenčné problémy, ktoré ho v roku 1952 prinútili emigrovať do USA.

Historik Lacko zmapoval, že do vojny v Poľsku nasadilo veliteľstvo armády približne 50-tisíc vojakov a straty predstavovali 24 ľudí. V Sovietskom zväze sa vystriedalo zhruba 80-tisíc vojakov, z nich zahynulo 1 300, nezvestných ostalo približne 2 200. K nepriateľovi prebehlo vyše 600 slovenských vojakov. K štatistike treba pridať ešte 30 obetí v Malej vojne s Maďarskom a vyše 100 mŕtvych vojakov na talianskom fronte v závere vojny, kam boli presunutí zo Sovietskeho zväzu. Zbytočné je tieto čísla spočítavať, aby sme zistili, že to bol len zlomok zo 70-tisíc slovenských obetí prvej svetovej vojny. Ale sumárne predsa tých necelých štyritisíc mŕtvych či nezvestných na všetkých frontoch je približne iba polovica obetí Slovenského národného povstania.

K vojnovým príbehom prvej Slovenskej republiky okrem vnútornej vojny v Slovenskom národnom povstaní a prechodu frontu treba ešte pridať je-

den, ktorý hrozil, ale nenaplnil sa. Po celý čas trvania štátu existovalo veľké napätie s Maďarskom. Ak by vznikol medzi týmito štátmi konflikt, určite by bol krvavý. Nepodobal by sa na ten z roku 1919, keď maďarské boľševické vojsko takmer bez boja obsadilo južnú a východnú časť krajiny. Teraz už Slovensko malo vlastnú armádu a bolo schopné, ochotné a dokonca pripravené bojovať. Vláda po celý čas počítala s tým, že s Maďarskom môže vzniknúť vojnový konflikt, lebo na oboch stranách boli nezmieriteľné požiadavky. Maďarsko sa jednoznačne snažilo obnoviť veľké Uhorsko, čo sa z jeho pohľadu možno dalo sčasti pochopiť, pretože mierové zmluvy po prvej svetovej vojne ho oproti všetkým ostatným susedným krajinám znevýhodnili a vo vtedajšej situácii už neplatili. Maďarsko s Hitlerovou pomocou a podobnými dohodami, ako bola Mníchovská, získalo späť niektoré územia od Česko-Slovenska, Slovenska, Rumunska a štátov bývalej Juhoslávie, ale konečný cieľ bol jasný – obnova celého Uhorska. Historik Lipták uvádza, že o pripojení Slovenska k Uhorsku sa písalo dokonca v školských učebniciach: „Verme v Boha, že skoro príde čas, že každý Maďar a slovenský brat budú spolu znova žiť v jednej vlasti, Uhorsku. Príde čas, že na vrcholoch Tatier znova bude viať trojfarebná zástava.“ V tamtojšej tlači sa vo vypätej nacionálnej atmosfére dokonca objavovali fantastické zámery po porážke Sovietskeho zväzu presídliť do Podunajskej nížiny z Ázie východných Maďarov.²⁹

Slovenské predstavy boli v podstate podobné, len skromnejšie a história bola kratšia. Slovensko chcelo získať späť oblasti, o ktoré prišlo pred vojnou, teda chcelo obnoviť Slovenskú krajinu, aká bola v hraniciach pred Mníchovskou dohodou. Z uvedených postojov vidieť, že požiadavky boli úplne protichodné a každá krajina hľadala podporu, kde sa len dalo. V prvom rade išlo o zaliečanie sa Hitlerovi, potom o hľadanie ďalších partnerov. Na Slovensku sa objavili úvahy o obnovení Malej dohody pred vojnou, tentoraz medzi Slovenskom, Rumunskom a Chorvátskom, ale Hitler ich udušil v zárodku s tým, že presné usporiadanie sa vykoná po skončení vojny. Inými slovami, výhodnejšiu povojnovú pozíciu bude mať ten, kto sa viac pričiní o nemecké víťazstvo. Hitler uvažoval o vytvorení akejsi Európskej únie, avšak pod jeho pevnou rukou.

Vojna Slovenska s Maďarskom nevypukla, ale v scenároch slovenských vládných predstaviteľov sa s ňou rávalo až do konca. Minister Čatloš mal v roku 1944 plán, podľa ktorého sa malo Slovensko dohodnúť na otvorení vojenských priesmykov na východe pre Červenú armádu, premiestniť divízie na juh a vyhlásiť Maďarsku vojnu s cieľom oslobodiť južné oblasti. Situácia sa napokon vyvinula inak, ale hra s maďarskou kartou sa ako úhybný manéver doslova núkala. Jedna z mála vecí, ktorá vtedy spájala už rozčesnutú

slovenskú spoločnosť, bolo obnovenie hraníc – či už na území samostatného Slovenska, alebo v obnovenom federatívnom štáte s Čechmi a Moravanmi.

Židovské príslovie hovorí, že zachrániť jeden život je to isté, ako zachrániť celý svet. Určite bola pre pozostalých nenahraditeľná škoda každého ľudského života vyhasnutého počas slovenských vojen, ale nemenej dôležité ako obeť bolo spečatenie nasledujúceho vývoja na Slovensku. Keď sa tisovské Slovensko pridalo na stranu Nemecka, podpísalo si rozsudok. Spojenci a Sovietsky zväz sa priklonili na stranu československej exilovej vlády, čím vlastne vyniesli ortieľ nad samostatným slovenským štátom. Z pohľadu vtedajších vládnych činiteľov, ale i z vtedajšieho pohľadu opozičných komunistov to bola prehra. Politika československej exilovej vlády, najmä jej podriadenie sa sovietskemu vplyvu, priniesla na Slovensko nový režim, ktorý nebol lepší od toho, čo sa snažili nanútiť nacisti. Obeť na životoch pokračovali.

Zahraničný odboj nebol za samostatnosť

Dňa 5. októbra 1938, tesne po uzavretí Mníchovskej dohody a tvrdom tlaku Hlinkovej slovenskej ľudovej strany na zaručenie autonómie pre Slovensko, odstúpil prezident Československej republiky Edvard Beneš. Ešte deň predtým napísal prvému podpredsedovi Hlinkovej strany Jozefovi Tisovi list, v ktorom ho pozýva do Prahy, kde je pripravený súhlasiť so zriadením slovenského snemu, s uzákonením slovenčiny ako úradného jazyka na Slovensku, prehodnotením financovania. List však neodišiel, sám ho zastavil potom, čo ho navštívili generáli československej armády a donútili ho odstúpiť.³⁰ Vývoj po jeho odstúpení išiel smerom, ktorý sám naznačoval, ale Beneš už nebol pri tom ako prezident. Do Spojených štátov amerických emigroval o mesiac a pol po svojej domácej osobnej porážke.

Beneš sa neskôr k prezidentskej funkcii vrátil v exile. Odvolával sa na to, že jeho abdikácia bola neplatná, lebo bola vynútená pod hrozbou sily zo strany Nemecka. Keďže v roku 1942 mu po tomto ekvilibristickom manévri tak či tak uplynul sedemročný mandát, nechal si prezidentovanie na čas do konca vojny potvrdiť exilovou vládou v Londýne, ktorú sám vytvoril. Do Košíc sa 3. apríla 1945 vrátil na bývalé československé územie ako staronový prezident. Po vojne bez voľby pokračoval vo funkcii až do druhého odstúpenia v priebehu desiatich rokov. Bolo to v júni 1948. Dva roky predtým predložili obhajcovia exprezidenta Tisa pred Národným súdom prezidentovi Benenšovi jeho ďalší vlastný list z roku 1938, kde ho podobne ako vtedajšieho nového česko-slovenského prezidenta Emila Háchu³¹ žiadal urobiť „všetko, čo sa len bude dať na záchranu národa“. Podľa Jána Balka, ktorý sa vo väzení stretol s Tisom, Beneš tento list ako doklad obhajoby od zlosti roztrhal, lebo ho považoval za kompromitujúci.³²

Pri Benešovi je nutné pristaviť sa, pretože bol najvýraznejšou osobou, ktorá mala vplyv na vývoj prvej Slovenskej republiky vo vojnových rokoch. Sledujúc iné alternatívy k Benešovmu režimu medzi exilovými Slovákami, vždy skončíme pri ňom. Najmocnejší slovenskí exiloví politici Milan Hodža a Štefan Osuský sa s ním dostali do sporu, ktorý sa vyhrotil na otázke postavenia Slovenska. Hodža i Osuský boli zástancami obnovenia Československa, ale takého, kde by malo Slovensko autonómne postavenie. Obaja mali reálny pohľad na svet a chápali medzinárodné súvislosti. Po začiatkových pokusoch uchopiť vedenie exilového odboja do vlastných rúk postupom času nadobudli vedomie, že Beneš je natoľko schopný politik, že cesta k povojnovému usporiadaniu vzťahov na území bývalého Československa vedie cez neho. Kľúčové momenty prišli v prvej polovici roka 1941, keď Veľká Británia a Sovietsky zväz uznali Beneša za hlavu československého štátu. V roku 1942 sa k nim pridali Spojené štáty americké. Tým bola povojnová existencia samostatného Slovenska vylúčená, ostalo len vyrokovať, aké postavenie bude mať Slovensko v obnovenom československom štáte.

Beneš najskôr dával slovenskú otázku bokom; hovoril, že spôsob spoluzitia si národy zvolia po vojne samy. Potom sa však jednoznačne postavil za obnovenie centralizovaného Československa, čo si mohol dovoliť po posilnení vlastného medzinárodného postavenia a odstavení Hodžu a Osuského z významných odbojových pozícií. Neskôr svoj postoj prehodnotil, nie však z vlastnej vôle, ale pod tlakom. Uznal Slovákom vlastný parlament a vládu, ktorých právomoci sa v obnovenom štáte postupne okliešťovali. Komunistická strana Československa, ktorá mala exilové sídlo v Moskve, sa dlho takticky stavala do roly ochrancu národných práv Slovákov. Videla to ako schodnejšiu cestu na politické ovládnutie oboch národov v povojnovom Československu, a táto taktika jej vyšla. Získaním slovenských komunistov na svoju stranu a ich presvedčením vstúpiť do obnovej spoločnej republiky, kde budú mať Slováci silné autonómne postavenie, oslabila Benešov vplyv v domácom slovenskom občianskom odboji, ktorý potom po účelovom použití cielene zlikvidovala. Nakoniec odstavila od moci aj prezidenta Beneša.

Keďže Hodža a Osuský sa postavili voči Benešovi do opozície, čo pre nich automaticky znamenalo exilovú politickú smrť, lebo ten dokázal kruto potrestať akúkoľvek slabosť, názory Slovákov mohli presadzovať iba spolupracujúci zástupcovia v exilovej vláde. Podporu nemali ani doma na Slovensku, takže sa museli zmieriť s tým, že strácajú akýkoľvek dosah na ďalší vývoj. Tak mohli veci ovplyvniť iba tí, čo s Benešom spolupracovali v jeho exilovej vláde a v Štátnej rade, akosi dočasnom parlamente. Boli to hlavne slovenskí politici Juraj Slávik, Ján Bečko, Ján Lichner, Rudolf

Viest, Ján Paulíny-Tóth, všetci evanjelici, ktorí v záujme udržania si moci pri väčšinovej katolíckej populácii na Slovensku mohli ísť iba scenárom spred dvadsiatich rokov – trvať na centralistickom modeli. A tak sa naozaj stalo, že v exilovej vláde vystupovali ako najtvrdší centralisti, ktorí sami iniciatívne potláčali akýkoľvek prejav separatizmu Slovákov.³³ Títo zástupcovia vôbec nepredstavovali reprezentatívnu vzorku slovenského národa, čo tvrdo kritizovali ďalší evanjelici Hodža a Osuský, a preto paradoxne, ak by prišlo na Benešove sľuby o povojnovom prejavení vôle ľudu, po ľahko predvídateľnom potvrdení vôle Slovákov obnoviť federatívne usporiadanie by to pre nich ako čechoslovakistov znamenalo odstavenie od reálnej politiky.³⁴ To sa nakoniec aj stalo, pretože naoko federatívne povojnové zriadenie presadili napriek Benešovmu odporu komunisti. Benešovi slovenskí exiloví ministri stratili pozície, v Londýne boli cez vojnu iba použítí.

Beneš sám tvrdil, že na jeho strane je na Slovensku 90 percent ľudí. Ťažko povedať, odkiaľ mal takéto čísla, lebo to bolo viac ako jeho zbožné prianie. Snažiac sa presvedčiť svojich kolegov, zahraničné vlády a nakonkon možno aj sám seba, neváhal fingovať podporné gestá prichádzajúce zo Slovenska. V roku 1943 prijal podporné stanovisko Vavra Šrobára, svojej pravej ruky na Slovensku, a memorandum „ľudu žijúceho na Slovensku“ od nevýznamnej slovenskej domácej odbojovej skupiny nesúcej názov Flóra. V tomto memorande sa Slováci mali prihlásiť k anulovaniu všetkých krokov, ktoré viedli k autonómii a potom samostatnému štátu, k obnoveniu nedeliteľnej Československej republiky, k návratu ku koncepcii československého národa. Memorandisti vyjadrili Benešovi a exilovej československej vláde plnú podporu. Exilová vláda toto memorandum podľa historika Jána Bobáka prerokovala 30. júna 1943 a vzala ho „jednomysle s vďakou a s veľkým uspokojením na vedomie“. Podľa Štefana Osuského bola Flóra úplne bezvýznamná skupina a reprezentovala iba samu seba.

Proti Benešovým postojom sa v jeho vlastných radoch dokázali sporadicky postaviť len dvaja Slováci. Paulíny-Tóth sa v júni 1943 pri prerokúvaní memoranda skupiny Flóra v Štátnej rade ohradil, že jeho prijatím exilová vláda porušila vlastný záväzok, podľa ktorého o otázke Slovákov a Čechov sa nebude rozhodovať v zahraničí, ale až po vojne doma. Potom už aj on sám vyjadril svoj úprimný postoj, za jediné riešenie považoval politickú autonómiu pre Slovensko. Za to sa mu dostala tvrdá kritika hlavne od iných Slovákov v Štátnej rade, ktorí ho označili za separatistu. Lichner tiež ostával na pozícii opatrného autonomizmu. Prejavilo sa to v jeho postoji, keď pri schvaľovaní prezidentského dekrétu o povojnových retribučných súdoch, ktoré mali tvrdo potrestať všetkých verejných činiteľov v oboch častiach rozdelenej republiky, upozorňoval na nebezpečenstvo ich možného zneužitia.

V Štátnej rade proti dekrétu hlasovali viacerí Slováci, medzi nimi Paulíny-Tóth a syn Milana Hodžu Fedor.

Za zachovanie samostatnej Slovenskej republiky v zahraničnej emigrácii nevystupoval teda nikto. Náznaky sa prejavovali iba u Petra Prídavka, ktorý založil Slovenskú národnú radu v Londýne, ale mal mizivý vplyv na chod udalostí. Druhým mužom v zahraničí podporujúcim samostatnosť bol Karol Sidor, avšak ten bol v diplomatických službách prvej Slovenskej republiky ako vyslanec vo Vatikáne, teda bol viazaný príkazmi bratislavskej vlády. Sidor pochopil, že samostatné Slovensko po prehranej vojne samo nedokáže existovať, preto podporoval vytvorenie stredoeurópskej katolíckej federácie a ostal verným zástancom úzkej spolupráce s Poľskom. Jeho plány boli postavené na vode. Všeobecne, diplomati neurobili samostatnému Slovensku dobré meno. Svedčí to o ich vlastných pochybnostiach v životaschopnosť samostatného štátu a o všeobecnej nedôvere zahraničia v systém, ktorý nastúpil na Slovensku. Pritom za prvej Československej republiky pôsobilo v diplomacii viacero Slovákov s vysokým renomé, ktorí potom neboli priaznivo naklonení Tisovmu režimu – Štefan Osuský, Vladimír Hurban či Juraj Slávik.³⁵

Všeobecne,
diplomati
neurobili
samostatnému
Slovensku
dobré meno.

Príkladom nespoľahlivosti samostatnej slovenskej zahraničnej politiky je Ladislav Szathmáry, ktorý bol v júni 1939 vymenovaný za slovenského vyslanca v Poľsku. Po vypuknutí druhej svetovej vojny rezignoval a zapojil sa do československého zahraničného odboja. Milan Harminc, vyslaný do Londýna ako konzul, zas podľa historika Antona Hrnka „pri prvej kritickej situácii zlyhal a dal sa do služieb londýnskej probenešovskej emigrácie“, čím Slovensko stratilo možnosť mať zastúpenie v Londýne a pri tamojšej vláde reprezentovať záujmy Bratislavy. Hrnko kritizuje vtedajšiu slovenskú vládu, že v diplomacii bola neschopná a mohla oveľa viac vykonať pre zachovanie medzinárodného postavenia Slovenska.³⁶ O udupanosti slovenskej diplomacie svedčia ďalšie príklady. Napríklad predseda vlády a minister zahraničných vecí Tuka sa dlhšie chcel stretnúť s talianskym ducem Benitom Mussolinim, ale ten ho vôbec neprijal. Prezident Tiso takúto iniciatívu ani nevyvíjal. Jeho zahraničné návštevy sa sústredili iba na Nemecko a nebol nikde inde. Mizivá zahraničná politika neskúsených politikov si navyše v tom čase vyžadovala mimoriadnu obratnosť. Nemal ju Tuka ani prvý minister zahraničných vecí Ferdinand Ďurčanský, a preto bol Nemcami po niečo vyše roku zosadený. To probenešovskej opozícii významne zľahčovalo situáciu. Na ceste k naplneniu svojich plánov mala o protivníka menej. Treba však dodať, že možnosti budovať samostatnú zahraničnú politiku boli jednoznačne limitované ochrannou zmluvou

s Nemeckom a aj pri schopných diplomatoch by boli pokusy konať na vlastnú päsť narazili na účinný odmietavý postoj Nemecka.

Najviac Slovákov mimo územia Slovenska stále žilo v Spojených štátoch amerických. Hoci myšlienku osamostatnenia Slovenska neodmietali, aj spoza Atlantického oceána videli, že udalosti v marci 1939 boli predovšetkým naplnením vôle Hitlera. Preto takýto štát väčšinou nevíтали a obávali sa jeho úplnej podriadenosti Nemecku.³⁷ Postoje však ani po potvrdení obáv neboli zhodné, čo pocítil na vlastnej koži Milan Hodža vo vojnovom exile za oceánom. Medzi krajanmi tam narazil na neraz protichodné názory. Deliace čiar y išli často podľa náboženského vyznania. Evanjelické spolky presadzovali obnovenie Československa, katolíckym spolkom nebola cudzia samostatnosť, ale suverénna, alebo aspoň silné autonómne postavenie Slovenska v obnovenej republike. Vláda USA monitorovala činnosť týchto spolkov, zvlášť keď sa jej prvá Slovenská republika rozhodla vypovedať vojnu. Slováci sa však nikdy nedostali do postavenia amerických Japoncov, ktorých Američania internovali počas druhej svetovej vojny. V každom prípade niekdajší silný vplyv amerických Slovákov, ktorí v prvej svetovej vojne spolufinancovali tvoriace sa československé légie či sami do nich vstupovali, bol už nenávratnou minulosťou. Územie Slovenska sa dostalo do sféry sovietskeho vplyvu.

Dalo sa aj inak, ale s väčšími stratami

Slovensko prekonalo od októbra 1938 do apríla 1945 veľký oblúk. Ocitol sa opäť v autonómnom postavení v Československej republike, ale vnútorný stav spoločnosti bol iný. Skúsme sa pozrieť, či sa veci mohli vyvíjať inak, keby Slováci a ich reprezentácie zaujali v kritických situáciách iný postoj.

V Žiline začiatkom októbra 1938 bola asi posledná situácia, keď slovenskí politici rokovali o budúcom postavení Slovenska z vlastnej vôle, bez významnejších tlakov z centrálnej vlády alebo zo zahraničia. Pražskí politici boli po Mníchovskej dohode v hlbokoj defenzíve a zahraničie prejavovalo záujem len o českých Nemcov. Hitler hádzal Slovákov a Čechov do jedného vreca a neuvažoval o slovenskej samostatnosti, lebo vtedy to ešte nemal vo svojich plánoch. Autonómne hnutie bolo už také rozbehnuté, že ho podporovala väčšina Slovákov, a nebolo by sa zastavilo, aj keby jeho protagonisti zatiahli všetky brzdy. Ako píše dôsledný pozorovateľ a ozaj neustranne profilovaný historik Hoensch, žilinské rokovanie bolo „vynúteným dôsledkom dvadsaťročnej neuspokojivej politiky prezidentov Masaryka a Beneša k Slovensku, súčasne aj vyvrcholením vnútro politickej slabosti a vnútrostraníckej rozháranosti vládneho tábora“. Takže dohoda väčšiny slovenských politických strán žiadať autonómiu bola prirodzeným vyústením dovtedajších pohybov.

Prvý zlomový bod, keď do hry vstúpilo zahraničie, prišiel ešte v tom istom mesiaci. Na komárňanských rokovaníach medzi maďarskou a česko-slovenskou delegáciou, ktorú zastupovala čerstvá slovenská autonómna vláda, sa hovorilo o maďarských územných nárokoch voči Slovensku. Keď sa delegácie nedohodli, nasledovala novembrová Viedenská arbitráž. Na druhé kolo mníchovských rokovaní, tentoraz do Viedne, už Veľká Británia a Francúzsko neprišli, čo len potvrdilo nezáujem vtedajšieho západného sveta o Slovensko. Takže ostali iba Nemecko a Taliansko. Maďarsko a Česko-Slovensko, alebo skôr už Slovensko, iba poslušne čakali za zatvorenými dverami. Arbitráž nemusela byť, keby Tisova vláda na komárňanských rokovaníach cúvla. Maďari žiadali polovicu Slovenska, medzi inými mestami Nitru, Prešov a Banskú Bystricu. Ak by boli Slováci súhlasili a pustili by okrem najvyšších pohorí pomaly celú krajinu, dostali by sa ozaj do stavu, že by im ostalo poddať sa Maďarom úplne a splniť tak ich skutočný cieľ. Otázka je, ako by sa k tomu postavilo Nemecko. Hitler si neprial naplnenie sna vtedajších reprezentácií Maďarska a Poľska, aby tieto dva štáty spojili svoje hranice a vytvorili silný, historicky ničím nezaťažený katolícky blok medzi Nemeckom a Sovietskym zväzom. Hitler nechcel silných susedov. Do takejto situácie by vtedy bol mal čo povedať Mussolini, podporujúci Maďarsko.

Čo by znamenalo podvolenie sa Slovenska Maďarsku? Predovšetkým by to asi pohlo nemecké armády na východ o pol roka skôr a Česko by sa stalo protektorátom už v závere roka 1938. Slovensko by bolo zo západu pravdepodobne okupované Nemeckom tak či tak, lebo Karpaty na západe krajiny boli pre Hitlerových generálov strategicky dôležité a nemienili sa ich vzdať. To znamená, že Slovensko by bolo rozdelené na tri časti: po riekou Váh by územie zabrali Nemci a zaradili by ho pod Protektorát Čechy a Morava, niektoré severné časti, možno aj celé Tatry a niekoľko dôležitých priemyslov by obsadili Poliaci a mohli by sa konečne s úľavou pozrieť voľným okom do južných nížin rozprestierajúcich sa až k Stredozemnému moru, a najväčšiu časť by zabralo Maďarsko. V protektoráte by Slováci žili v takom režime ako Česi a Moravia, teda ako v kolónii. Znášali by tvrdý policajný režim, ťažko a bezcieľne by pracovali pre nemecký vojenský kolos, pretrpeli by si všetky vojnové zásobovacie problémy, stratili by vysoké školy, slovenčina by bola na chvoste za nemčinou a češtinou. Asimilačné a germanizačné vplyvy by boli intenzívne. V poľskej časti Slovenska by sa stalo presne to, čo zažili obyvatelia severnej Oravy či Kysúc po ich pričlenení k Poľsku v novembri 1938 – obyvateľstvo by bolo vystavené tvrdej polonizácii, životná úroveň by rýchlo klesala. Veľmi podobný vývoj by bol v maďarskej časti Slovenska, kde by tvrdá maďarizácia bola silno rozduchovaná zlosťou na odpadlíkov, ktorí opustili materskú krajinu v roku 1918. Možno by na čas fungovala akási auto-

nómia na zalepenie očí zahraničnej verejnosti, ale netrvalo by to dlho. Väčšina inteligencie by skončila vo väzení alebo na vojnových frontoch v prvej línii vojska, ako to potom šikovne robil Horthy so svojimi Židmi a arbitrážnymi Slovákami.³⁸ Pomery Slovákov v takomto režime nemožno prirovnávať k pomerom, aké boli na obsadených južných územiach po 14. marci 1939, pretože vtedy bolo Maďarsko nútené byť k vlastným Slovákom ústretovejšie, aby recipročne získalo rovnaké výhody pre Maďarov žijúcich v prvej Slovenskej republike. „Horné Uhorsko“ by sa však asi dostalo na okraj záujmu budapeštianskych politikov a upadlo by podobne ako obsadené územia po Viedenskej arbitráži. Z rušných Košíc sa ozaj stalo mestečko na periférii záujmu, to isté by asi čakalo Nitru či Trnavu. Bratislava by sa po príklade Petržalky stala nemeckým mestom.

Keď to zhrnieme, ak by sa naplnil tento scenár, znamenal by silný asimilačný tlak, pokles životnej úrovne a vydrancovanie územia. Slovensko by stratilo aj poslednú možnosť brániť sa koristníckej línii Nemecka a šovinitickej politike Maďarska.

Druhý zlomový bod prišiel v marci 1939. V prípade nesúhlasu slovenských politikov s vyhlásením samostatnosti by sa naplnil predchádzajúci scenár. Rozdiel by bol pravdepodobne len v tom, že Nemecko by obsadilo väčšiu časť územia, lebo vtedy už plánovalo útok na Poľsko a z juhu sa potrebovalo dostať čo najbližšie k jeho priemyselným centráam. Z hľadiska budúceho útoku na Sovietsky zväz Nemecko chcelo mať pod kontrolou dôležitú severnú, podtatranskú železnicu zo Žiliny smerom na východ. Takže Tatry či Liptov by sa nestali poľské ani maďarské, ale skôr nemecké. Ostatné by bolo rovnaké ako v predchádzajúcom prípade.

Tretí zlomový bod bol júl 1940. Vtedy sa Hitler a jeho suita, najmä SS, rozhodli skončiť s relatívne samostatnou slovenskou vnútornou a pomaly i zahraničnou politikou a donútili Tisa rázne rekonštruovať vládu v prospech radikálov. Na Slovensko prišiel nový vyslanec Killinger, ktorý sa považoval za generálneho správcu. Vtedy to vyzeralo, že dni oklieštenej slovenskej samostatnosti sú spočítané. Ak by bol Tiso v tomto momente odstúpil, Slovensko by sa dostalo do pozície Quislingovho Nórska a členovia Benešovej exilovej vlády by predstaviteľov režimu mohli oprávnené nazývať slovenskými quislingovcami, čo bol výraz na označenie oddaných nemeckých kolaborantov. Slovensko by sa doslova stalo protektorátom a ničím by sa nelíšilo od Čiech a Moravy. Vzдор a šikovnosť Tisa a jeho spolupracovníkov, prijatie samovražednej politiky menšieho zla a úprimné či predstierané nadbiehanie Nemcom dokázali tento vývoj zabrzdiť. Daň za to bola vysoká. Tiso musel vypäť všetky sily a použiť kdejaké metódy, aby porazil svojich domácich protivníkov a uspal bdelosť nemeckých dozorcov. Ak by Tiso odstúpil, dvere pre jeho vnútorných

protivníkov by ostali otvorené. Na Slovensku by sa rýchlo udomácnila akási odnož národného socializmu, čo by znamenalo odstránenie všetkých nepohodlných protivníkov, možno aj Tisa a jeho spolupracovníkov. Občiansky a komunistický odboj, ktorý sa na Slovensku mohol rozvíjať len vďaka benevolentnosti vlády, by skončil v koncentračných táboroch alebo na popraviskách. Židovská otázka by bola vyriešená veľmi rýchlo a bez milosti, skončila by sa vyvezením alebo likvidáciou všetkých Židov. Nebolo by žiadne významné povstanie, podobne ako nebolo v Česku. Slovenskí muži by boli v mohutnom počte poslaní na fronty.³⁹ Slovensko by vstúpilo do menovej a colnej únie s Nemeckom, čo by znamenalo zánik slovenskej koruny, totálne upnutie na vojenskú výrobu, prerušenie plynulého zásobovania obyvateľstva a strmý pokles životnej úrovne. Čo len trochu protirežimová opozícia by bola potlačená alebo by musela utiecť. Týkalo by sa to celého politického spektra, čo by po vojne znamenalo absenciu akýchkoľvek domácich lídrov. V národnej oblasti by postupovala germanizácia, možno i vysídľovanie slovenského obyvateľstva a jeho nahrádzanie nemeckými kolonistami.

Štvrtý zlomový bod nastal v auguste 1944. Tiso, viazaný ochrannou zmluvou, bol povinný pozvať na Slovensko nemecké vojská, aby porazili Slovenské národné povstanie. Mohol sa rozhodnúť inak – pridať sa k Povstaniu alebo Nemcov nepozvať. Čo by sa v týchto situáciách stalo, rozoberáme v kapitole venovanej osobitne Povstaniu. V krátkosti len toľko, že toto rozhodnutie by už nemalo taký veľký dosah ako predchádzajúce. Nemci by Slovensko obsadili tak či onak, lebo z východu sa blížil front. Otázka je už len, s akými stratami na ľuďoch a majetku by sa to stalo. Nepodpísala by sa zahanbujúca zmluva o zásobovaní nemeckého vojska na Slovensku, ale okupanti by si brali ako korisť všetko, čo by im prišlo pod ruku. Správali by sa asi tak ako na Ukrajine a v Rusku v roku 1941, kde ničenie nemalo konca. Pomoc Sovietskeho zväzu by sa nedala očakávať, lebo snahou Stalina bolo poraziť Nemcov a vojensky obsadiť územie, bez záujmu pomáhať domácim kolaborantom, ktorí prevrátili kabát. Ale Slovensko by vyšlo z vojny ako víťaz, podobne ako Rumunsko, ktoré opustilo Nemecko, pridalo sa na stranu Sovietskeho zväzu a potom vykázalo tretie najvyššie straty na životoch vojakov zo všetkých európskych národov – vyše 500-tisíc ľudí.

Keby sme do histórie prenikli ešte hlbšie, určite by sme našli viac kritických bodov. Už z opísaných vidíme, že Slovensko čelilo v sledovanom období obrovskému zahraničnému tlaku a niekedy mali jeho predstavitelia doslova Sofinu voľbu – teda rozhodnúť sa, ktoré z dvoch milovaných detí poslať na smrť a ktoré zachrániť. Zrejme mohli konať lepšie, ale asi by vývoj vážnejšie neovplyvnili.